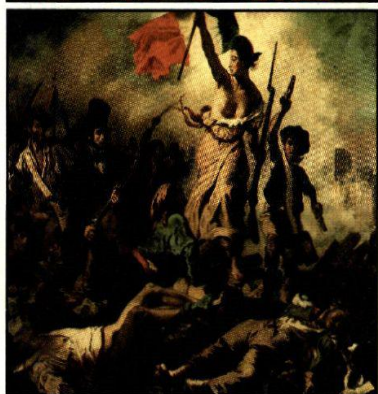

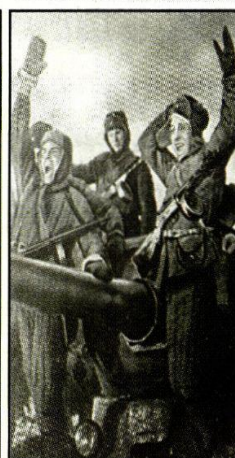
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

(από το 1815 έως σήμερα)

Γ' Τάξη ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ και Δ' Τάξη ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

**ΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ**

ΤΟΜΟΣ 8ος

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ιωάννης Κολιόπουλος
Καθηγητής του Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος
Ακαδημαϊκός Καθηγητής του Πανε-
πιστημίου Αθηνών

Ευάνθης ΧατζηΒασιλείου

Επίκουρος Καθηγητής του Πανεπι-
στημίου Αθηνών

Θεόδωρος Νημάς

Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων δρ. φ.

Χάρης Σχολινάκη-Χελιώτη

Εκπ/κός Δ/θμιας Εκπαίδευσης-δρ.
ιστορίας της τέχνης

ΚΡΙΤΕΣ - ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Αθανάσιος Βερέμης

Καθηγητής του Πανεπιστημίου Α-
θηνών

Άρτεμις Ξανθοπούλου-Κυριακού

Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Δημήτριος Γιαννακόπουλος
Πάρεδρος ε.θ. του τμήματος Αξιο-
λόγησης και Επιμόρφωσης του
Παιδαγωγικού Ινστιτούτου-δρ. ευ-
ρωπαϊκής ιστορίας

Βασίλειος Τσιλιμίγκρας
Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων-
μ.δ.ιστορίας

Αθανάσιος Χρήστου
Εκπ/κός Δ/θμιας Εκπαίδευσης-δρ.
ιστορίας

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαίριτα Κλειδωνάρη
Εκπ/κός Δ/θμιας Εκπαίδευσης-
φιλόλογος

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτού-
του- δρ. ιστορίας

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Τμήμα γραφιστών του ΟΕΔΒ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Ιωάννης Κολιόλος Κωνσταντίνος
Σβολόπουλος
Ευάνθης Χατζηβασιλείου Θεόδω-
ρος Νημάς
Χάρις Σχολινάκη-Χελιώτη**

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
(από το 1815 έως σήμερα)**

**Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου και Δ' Τάξη
Εσπερινού Λυκείου
ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ**

ΒΙΒΛΙΟ ΜΑΘΗΤΗ

**Προσαρμογή του βιβλίου για
μαθητές με μειωμένη όραση**

**Ομάδα Εργασίας Ινστιτούτου
Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Μετατροπή: Κατερίνα Μπούτσια

Επιμέλεια: Κατερίνα Γαλήνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ

**Η ιστορική πραγματικότητα, όπως
εξελίχθηκε από τον 19ο αιώνα με
επίκεντρο αρχικά την Ευρώπη και
σημείο αναφοράς τη δεύτερη φάση
της Βιομηχανικής Επανάστασης,
αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρ-
φωση νέων συνθηκών στην κοινω-
νική, πολιτική και οικονομική ζωή,
που επηρέασαν καθοριστικά την
πολιτιστική φυσιογνωμία των
λαών.**

**Οι θεαματικές εξελίξεις στον χώρο
της επιστήμης και της τεχνολογίας
σφράγισαν τον 19ο αιώνα, βελτιώ-
νοντας σημαντικά τις συνθήκες**

ζωής των ευρύτερων λαϊκών μαζών.

Ο φιλοσοφικός στοχασμός και τα μεγάλα κινήματα της τέχνης, όπως ο ρομαντισμός* και ο ρεαλισμός*, αποτύπωναν τα οράματα των λαών που αγωνίζονταν για την εθνική τους αποκατάσταση, τους αγώνες των κοινωνικών ομάδων για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους και τις αισθητικές αξίες της εποχής τους. Προς το τέλος του 19ου αιώνα, η τέχνη δεχόταν ήδη τα πρώτα μηνύματα του μοντερνισμού* για ρήξη με το παρελθόν και ανατροπή των καθιερωμένων αξιών.

Στον 20ό αιώνα οι μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις, από τη δομή του ατόμου έως την εξερεύνηση του Διαστήματος και από την απο-

κρυπτογράφηση του κώδικα της ζωής έως την πλήρη απελευθέρωση της επικοινωνίας, έλυσαν πολλά από τα προβλήματα της ανθρωπότητας, ενώ παράλληλα οι λαοί βίωναν δύο Παγκόσμιους Πολέμους με εκατομμύρια νεκρούς, πάμπολλες τοπικές συγκρούσεις, διωγμούς και εθνικές τραγωδίες.

Τα προβλήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, της σύγχρονης κοινωνίας και της επικοινωνίας στον βιομηχανικό κόσμο δημιούργησαν νέους προσανατολισμούς στη φιλοσοφική σκέψη και την καλλιτεχνική δημιουργία. Η τέχνη συνέχισε, σε όλες τις μορφές της, την περιπέτεια του μοντερνισμού και των συνεχών ρήξεων με το παρελθόν, την αναζήτηση της αλήθειας και της ουσίας των μορφών, ενώ η μαζική κουλτούρα απέκτησε διαστάσεις πα-

γκόσμιου κοινωνικού φαινομένου, ιδίως μεταξύ των νέων.

Στους δύο αυτούς αιώνες ο νεοελληνικός πολιτισμός διαμόρφωνε σταδιακά τον εθνικό του χαρακτήρα με βάση τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του, αλλά και τα διαχρονικά και γόνιμα στοιχεία της παράδοσής του.

1. Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ. ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Με την έναρξη του 19ου αιώνα οι λαοί της Ευρώπης συνειδητοποιούσαν σταδιακά ότι μια διαφορετική αντίληψη για την πραγματικότητα διαμορφωνόταν, νέες δυνάμεις σχηματίζονταν στην κοινωνία, την πολιτική και την οικονομία και

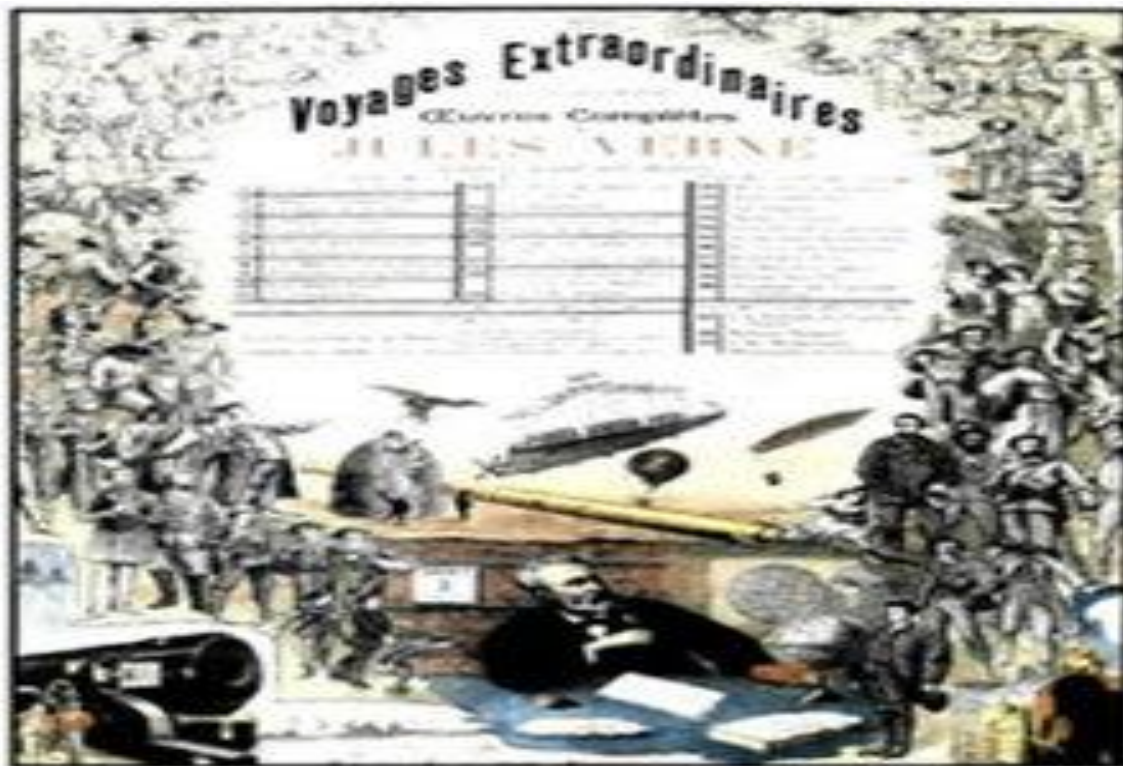
μια καινούρια ιστορική πραγματικότητα άρχιζε να αναπτύσσεται. Με επίκεντρο αρχικά την Ευρώπη και σημείο αναφοράς τη δεύτερη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης, δημιουργούνταν εντελώς νέες συνθήκες στην οικονομική, την κοινωνική και την πολιτική ζωή των λαών: άνοδος της αστικής τάξης, αστικοποίηση και δημιουργία νέων προτύπων ζωής, ενίσχυση της εργατικής τάξης, θεαματικές εξελίξεις στον χώρο της επιστήμης και της τεχνολογίας, βελτίωση της παιδείας και ανάπτυξη της πολιτικής και της κοινωνικής συνείδησης. Τα νέα επιτεύγματα, οι ανακατατάξεις στη ζωή των κοινωνιών και ο αναπροσδιορισμός της πολιτιστικής τους ταυτότητας αποτέλεσαν αντικείμενο επίμονης μελέτης, φιλοσοφικού στοχασμού και κοινωνικών ανατα-

ραχών, έντονων καλλιτεχνικών αναζητήσεων και ρήξεων με το παρελθόν.

Επιστήμη και τεχνολογικά επιτεύγματα. Οι επαναστατικές εξελίξεις που σφράγισαν τον χώρο της επιστήμης τον 19ο αιώνα ενίσχυσαν την πίστη του ανθρώπου στη δυνατότητά του να κατανοεί και να ελέγχει τη φύση, καλλιεργώντας ταυτόχρονα την αυτοπεποίθηση και την αισιοδοξία του για το μέλλον.

Μάικλ Φάραντεϋ (Michael Faraday, 1791-1867). Το 1821 απέδειξε για πρώτη φορά ότι οι ηλεκτρικές δυνάμεις μπορούν να προκαλέσουν κίνηση.

Τα νέα μέσα συγκοινωνίας και η θεαματική μείωση των αποστάσεων, η κατασκευή μεγάλων τεχνικών έργων και η εξέλιξη των επικοινωνιών προκάλεσαν τον ενθουσιασμό των ανθρώπων για ταξίδια σε μακρινές αποστάσεις. Η διάθεση αυτή αντικατοπτρίζεται στην απήχηση που είχε το έργο του μυθιστοριογράφου Ιουλίου Βερν, που έγινε εξαιρετικά δημοφιλές. Στο έντυπο βλέπουμε να διαφημίζονται τα έργα, οι ήρωες του συγγραφέα και τα φανταστικά ταξίδια τους.

Ο Λουί Παστέρ (Louis Pasteur, 1822-1895) στο εργαστήριό του. Οι πολυετείς έρευνές του κατέληξαν στην εφεύρεση της μεθόδου αποστείρωσης με την ήπια θέρμανση, που φέρει το όνομά του (παστερίωση), καθώς και στη διατύπωση της μικροβιακής θεωρίας των ασθενειών.

Ο Ζίγκμουντ Φρόυντ (Sigmund Freud, 1856- 1939) θεωρείται ο πατέρας της ψυχανάλυσης, μεθόδου ελεύθερων συνειρμών, με την οποία είναι δυνατή η διερεύνηση του υποσυνειδήτου και η θεραπεία διάφορων ψυχικών διαταραχών.

Η Μαρί Κιουρί με την κόρη της Ειρήνη στο εργαστήριο. Το ζεύγος Πιέρ και Μαρί Κιουρί (Pierre Curie, 1859-1906, Marie Curie 1867-1934) ανακάλυψε τη ραδιενέργεια την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα. Τις έρευνες των γονέων της συνέχισε η κόρη τους Ειρήνη με τον σύζυγο της Φρεντερίκ Ζολιό-Κιουρί (Νόμπελ Χημείας, 1933).

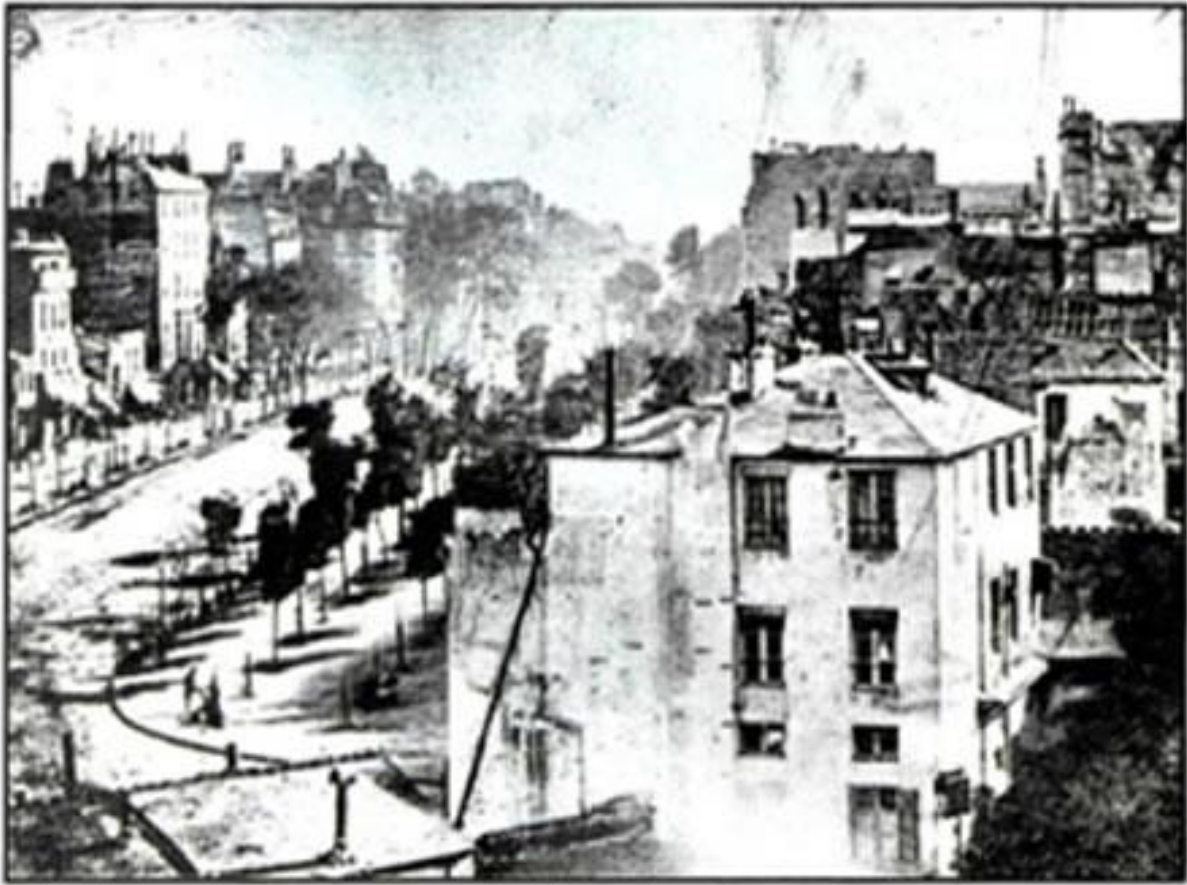
Ο Χένρυ Φορντ (Henry Ford, 1863-1947), μηχανικός και ιδρυτής της ομώνυμης αυτοκινητοβιομηχανίας, με ένα από τα πρώτα αυτοκίνητα που κατασκεύασε το 1896. Είχε προηγηθεί η κατασκευή από τον Μπεντς (Karl Fr. Benz, 1844-1929) του πρώτου αυτοκινήτου με βενζινοκίνητη μηχανή εσωτερικής καύσης, με τρεις τροχούς και ανώτατη ταχύτητα 15 χιλιομέτρων.

Η επιστήμη περικλείει το μέλλον της ανθρωπότητας

«Αποστολή του ορθού λόγου είναι η μεταρρύθμιση της κοινωνίας με βάση τις αρχές του [...]. Η αληθινή αισιοδοξία δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο με αυτόν τον όρο. Η αισιοδοξία θα ήταν λάθος, αν ο άνθρωπος δεν μπορούσε να τελειοποιηθεί, αν δεν ήταν προορισμένος να βελτιώσει με την επιστήμη την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων. Χωρίς αυτό, η ρήση "όλα πάνε προς το καλύτερο" δε θα ήταν παρά πικρή κοροϊδία. Ναι, όλα πάνε προς το καλύτερο χάρη στον ανθρώπινο λόγο, που είναι ικανός να μεταρρυθμίζει τις αναγκαίες ατέλειες της πρώτης θέσπισης των πραγμάτων. Ας πούμε μάλλον: όλα θα πάνε προς το καλύτερο, όταν ο άνθρωπος, αφού θα έχει επιτελέσει το

νόμιμο έργο του, θα έχει αποκαταστήσει την αρμονία στον ηθικό κόσμο και θα έχει υποτάξει τον φυσικό [...]. [...] Δεν είναι λοιπόν υπερβολή να λεχθεί ότι η επιστήμη περικλείει το μέλλον της ανθρωπότητας».

Ερνέστ Ρενάν, «Το μέλλον της επιστήμης», στο S. Berstein, P. Milza, Ιστορία της Ευρώπης, μτφρ. Α. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τ. 2, σ. 90

**Λουί Ζακ Νταγκέρ (Louis Jacques
Daguerre, 1789-1851), «Άποψη της
λεωφόρου Τεμπλ» (Παρίσι), περίπου
1838, Βαυαρικό Εθνικό Μουσείο, Μό-
ναχο. Μία από τις πρώτες σωζόμενες
φωτογραφίες με τη μέθοδο της δα-
γκεροτυπίας, η οποία, παρά τις αδυ-
ναμίες της, άνοιξε τον δρόμο για την
ανάπτυξη της φωτογραφικής τέχνης.**

Η θεωρία της «φυσικής επιλογής»* και της εξέλιξης των ειδών του Δαρβίνου ενίσχυσε την εμπιστοσύνη στην επιστήμη και επηρέασε σε πολλά επίπεδα την ανθρώπινη σκέψη. Επαναστατικά βήματα έγιναν στη φυσική, στους τομείς του ηλεκτρομαγνητισμού και της θερμοδυναμικής, ενώ την ίδια εποχή τέθηκαν οι βάσεις της σύγχρονης χημείας. Αλυσιδωτές ήταν και οι εξελίξεις στον χώρο της ιατρικής, που βελτίωσαν ουσιαστικά τη δημόσια υγεία και συντέλεσαν αποφασιστικά στην έρευνα για την αντιμετώπιση των ασθενειών, στη μείωση της θνησιμότητας και στην αύξηση του πληθυσμού. Τα επιστημονικά επιτεύγματα αποτέλεσαν το έδαφος για την πρωτοφανή ανάπτυξη της τεχνολογίας στους τομείς των νέων υλικών, των μεθό-

**δων και διαδικασιών παραγωγής,
των μεταφορών και επικοινωνιών.**

**Ο Γκέοργκ Χέγκελ στο αναλόγιο
(Georg Hegel, 1770-1831), λιθογρα-
φία (λεπτομέρεια).**

**Το κράτος είναι η εκδήλωση του
θείου πάνω στη γη**

«Το αληθινό κράτος είναι η ηθική ολότητα και η πραγμάτωση της ελευθερίας [...]. Το κράτος είναι η πορεία του Θεού μέσα από τον κόσμο [...]. Ακριβώς όπως το πνεύμα είναι ανώτερο από τη φύση, έτσι και το κράτος είναι ανώτερο από τη φυσική ζωή. Γι' αυτό λοιπόν πρέπει να λατρεύουμε το κράτος ως εκδήλωση του θείου πάνω στη γη».

Georg W.F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts [=Βασικές κατευθύνσεις στη Φιλοσοφία του Δικαίου], Έργα, VII 336.

Η διαλεκτική μέθοδος

«Η διαλεκτική μου μέθοδος δε διαφέρει μόνο στη βάση της από την εγγελιανή μέθοδο, παρά είναι το διαμετρικά αντίθετο της. Για τον Χέγκελ η κίνηση της σκέψης, που μάλιστα μεταμορφώνεται εδώ σε ένα αυθυτόστατο υποκείμενο με το όνομα Ιδέα, είναι ο δημιουργός της πραγματικότητας, που δεν είναι παρά μόνο η φαινομενική μορφή της ιδέας. Για μένα, αντίθετα, η κίνηση της σκέψης δεν είναι παρά η αντανάκλαση της πραγματικής κίνησης που μεταφυτεύεται και μεταφράζεται μέσα στο ανθρώπινο κεφάλι [...]».

Karl Marx, Das Kapital (Το Κεφάλαιο), τόμ. 23, σ. 27

Καρλ Μαρξ (Karl Marx, 1818- 1883)

Στοχασμός. Το κίνημα των εθνοτήτων, ο φιλελευθερισμός, ο θετικισμός και ο σοσιαλισμός είναι οι κυριότερες ιδεολογίες μέσα στο πλαίσιο των οποίων εντάχθηκαν οι ιδεολογικές αναζητήσεις και οι ανακατατάξεις στον χώρο του κοινωνικού προβληματισμού, της πολιτικής και οικονομικής σκέψης τον 19ο αιώνα.

Οι υποστηρικτές του κινήματος των εθνοτήτων, οι οποίοι διαπνέονταν από τις αρχές και τα οράματα του ρομαντισμού, βρήκαν ανταπόκριση σε πολλούς λαούς που αγωνίζονταν για την εθνική ανεξαρτησία τους. Ο Χέρντερ και ο Φίχτε, από τους σημαντικότερους εκφραστές του κινήματος αυτού, πίστευαν ότι οι λαοί αντλούν την ταυτότητά τους από την ιδέα της εθνότητας -βασικά στοιχεία της οποίας είναι η κοινή γλώσσα, η θρησκεία, η κοινή ιστορική εμπειρία και η παράδοση- και αυτήν πρωτίστως οφείλουν να διαφυλάττουν. Σύμφωνα με τον μεγάλο ιδεαλιστή φιλόσοφο Χέγκελ, η ιστορία είναι μια σειρά από διαδικασίες εξέλιξης με βάση το διαλεκτικό σχήμα θέση-αντίθεση-σύνθεση, κατά τις οποίες ο άνθρωπος, ως συλλογικό ον, δαμάζει

σταδιακά με τη λογική την πρωτόγονη φύση του και κατακτά την ελευθερία. Από την άλλη πλευρά, ο φιλελευθερισμός, ως πολιτική και οικονομική θεωρία, με κύριο εκφραστή του τον Μιλ, συνέδεε την έννοια της ελευθερίας με την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, την εξασφάλιση των ατομικών του δικαιωμάτων και την ανεμπόδιστη οικονομική του δραστηριότητα. Σύμφωνα με τον Κοντ και τη θεωρία του θετικισμού, η μόνη αξιόπιστη γνώση είναι εκείνη που παρέχουν τα αισθητά πράγματα.

Για τον λόγο αυτόν μόνο με τη βοήθεια των θετικών επιστημών, και ιδιαίτερα της κοινωνιολογίας, είναι δυνατόν να μελετηθούν η κοινωνία και οι νόμοι που τη διέπουν. Μια πρώιμη προσπάθεια αποκατάστασης των κοινωνικών ανισοτήτων

επιχειρήθηκε από τους ουτοπικούς σοσιαλιστές, οι οποίοι κατηγορούσαν ως άδικο το κεφαλαιοκρατικό σύστημα και τη συσσώρευση πλούτου. Η ισχυρότερη όμως φωνή εναντίον της κεφαλαιοκρατίας προήλθε από την πλευρά του επιστημονικού σοσιαλισμού του Μαρξ. Με αφετηρία την υλιστική αντίληψη ότι αυτό που πραγματικά υπάρχει και διαμορφώνει την πραγματικότητα είναι μόνο η ύλη, ο Μαρξ υποστήριζε ότι η συνεχής σύγκρουση ανάμεσα στις δυνάμεις παραγωγής διαμορφώνει διαλεκτικά την ιστορία και προκαλεί τις ιστορικές αλλαγές. Στο πλαίσιο του κοινωνικού προβληματισμού της εποχής, ο Σπένσερ προεξέτεινε τη δαρβινική θεωρία της «φυσικής επιλογής» και της επιβίωσης του ισχυροτέρου στην κοινωνική και πολιτική ζωή, ενώ ο

Νίτσε υποστήριξε την ανάγκη επικράτησης μιας φυλής «υπερανθρώπων», που θα υπερέχει σωματικά, ηθικά και πνευματικά.

«Ο πόλεμος των στίλ». Η διαμάχη ανάμεσα στον νεοκλασικισμό και τον ρομαντισμό παρουσιάζεται στη συμβολική αυτή απεικόνιση του 1827 ως μονομαχία δυο ανδρών στην είσοδο ενός μουσείου, δίνοντας στον θεατή τη δυνατότητα να αντιληφθεί τα χαρακτηριστικά των δύο αντίθετων κινημάτων και τις έντονες διαφορές τους.

Το έργο τέχνης αποτελεί μια πρόταση αθανασίας

«Το έργο τέχνης αποτελεί σταθερά μία πρόκληση για περιπέτεια. Κι όταν ακόμα μοιάζει εφησυχασμένο και απόλυτα προσιτό, σχεδόν πάντα διαφεύγει από τους προσφερόμενους ορισμούς κι επισείει κινδύνους. Το έργο τέχνης αποκολλάται απ' το δημιουργό του και ζει ανεξάρτητο, καθώς ο κάθε καινούριος θεατής του μπορεί να διαβάσει νέα πράγματα σ' αυτό. Το έργο τέχνης αποτελεί μια πρόταση αθανασίας, καθώς υπάρχει ακριβώς για να είναι διαχρονικό και για να υπερβαίνει τον κύκλο ζωής εκείνου που το δημιούργησε. Το αληθινό έργο τέχνης ζει σε πείσμα της φθοράς που επιφέρει ο χρόνος, αποτελώντας

ένα διαρκές παράδοξο, ανανεώνοντας με αμείωτη ενέργεια τα ερωτηματικά γύρω απ' την ύπαρξή του».

Μάνος Στεφανίδης, *Μια ιστορία της Ζωγραφικής, Καστανιώτης, Αθήνα* 3 2001, σ. 23.

Η βαθύτερη ουσία του ρομαντισμού

«Ο ρομαντισμός δεν βρίσκεται αληθινά ούτε στην επιλογή του θέματος ούτε στην πιστή αλήθεια, αλλά στον τρόπο του αισθάνεσθαι. Τον αναζήτησαν εξωτερικά, ενώ μόνον εσωτερικά είναι δυνατό να τον βρεις. Για μένα, ο ρομαντισμός είναι η έκφραση η πιο φρέσκια, η πιο σύγχρονη του ωραίου [...]. Όταν λέμε ρομαντισμός, εννοούμε μοντέρνα τέχνη, δηλαδή εσωτερικότητα, πνευματικότητα, χρώμα, ανύψωση προς το άπειρο, εκφρασμένα με

όλα τα μέσα που διαθέτουν οι τέχνες».

Ch. Baudelaire, Αισθητικά Δοκίμια, μτφρ. Μ. Ρέγκου, Printa, 1995, σ. 29.

Η τέχνη του 19ου αιώνα. Τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα. Κατευθύνσεις και χαρακτηριστικά: νεοκλασικισμός*, ρομαντισμός, ρεαλισμός, οι απαρχές του μοντερνισμού. Οι ραγδαίες εξελίξεις σε όλους τους τομείς επηρέασαν αποφασιστικά και την πορεία της τέχνης του 19ου αιώνα, η οποία χαρακτηρίζεται για την ταχύτητα των μεταβολών, την πολλαπλότητα των αναζητήσεων, την ταυτόχρονη εμφάνιση πολλών τάσεων και ρευμάτων και την απουσία ενός ενιαίου στιλ*. Μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα το κίνημα του

νεοκλασικισμού επέβαλλε στην τέχνη το μέτρο και την τάξη, την ισορροπία και τη λιτότητα, τις εξιδανικευμένες μορφές και το ηθικό ύψος. Αντίθετα, ο ρομαντισμός, που εμφανίστηκε στις αρχές του αιώνα και πήρε τις διαστάσεις πανευρωπαϊκού φαινομένου, βασιζόταν στην ατομικότητα και την υποκειμενικότητα του ανθρώπου, το συναίσθημα και τη φαντασία, αναζητώντας την πηγή έμπνευσής του στο ιστορικό παρελθόν των λαών, στις ρίζες του πολιτισμού τους, στο θρησκευτικό συναίσθημα και στη λατρεία της φύσης. Στον αντίποδα του ρομαντισμού και μέσα σε ένα κλίμα έντονης αμφισβήτησης και πειραματισμού, ο ρεαλισμός στράφηκε στην ακριβή αποτύπωση της πραγματικότητας, χωρίς συναισθηματικές υπερβολές και υποκειμενι-

κές παρεμβάσεις, δημιουργώντας σταδιακά τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση των πρώτων εκδηλώσεων του κινήματος του μοντερνισμού

Ζακ-Λουί Νταβίντ (Jacques - Louis David, 1748-

1825), «Ο όρκος των Ορατίων», 1784-85, 3,35Χ4,27 μ., Μουσείο του Λούβρου, Παρίσι. Στο έργο αυτό, του οποίου το θέμα έχει ληφθεί από τη ρωμαϊκή παράδοση, συμπυκνώνονται τα χαρακτηριστικά του νεοκλασικισμού: λογική, γεωμετρική οργάνωση του συνόλου, αυστηρότητα και λιτότητα έκφρασης, ηρωικό πνεύμα και προβολή ηθικών αξιών.

Ζωγραφική. Νεοκλασικισμός-ρομαντισμός.

Στη ζωγραφική το έργο του Νταβίντ συγκεφαλαίωνε όλα τα χαρακτηριστικά του νεοκλασικισμού, ενώ το έργο του Ενγκρ προετοίμαζε, μαζί με αυτό του Ισπανού ζωγράφου Γκόγια, την έλευση του ρομαντισμού. Η δραματική ένταση, η προβολή του φανταστικού και του εξωτικού, η εθνική έξαρση, η αποθέωση του χρώματος βρήκαν την έκφρασή τους στο έργο μεγάλων ζωγράφων όπως του Ντελακρουά και του Ζερικό, ενώ το ανθρώπινο συναίσθημα προβαλλόταν μέσα από την ένταση της φύσης στο έργο σημαντικών ρομαντικών τοπιογράφων όπως του Τέρνερ, του Κόνσταμπλ και του Φρίντριχ.

Ο ρεαλισμός και η στροφή στο πραγματικό και καθημερινό. Γύρω στο 1850 πολλοί καλλιτέχνες, όπως ο Ντομιέ, ο Κουρμπέ, ο Μιλέ κ.ά., επηρεασμένοι από την πρόοδο των θετικών επιστημών, αλλά και από τις κοινωνικές θεωρίες της εποχής, στρέφονταν σταδιακά στον ρεαλισμό, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον τους στο πραγματικό και το συγκεκριμένο, το αληθινό και το καθημερινό. Οι καλλιτέχνες αυτοί αμφισβήτησαν σταδιακά την καλλιτεχνική παράδοση και προετοίμασαν το έδαφος για τις νέες πρωτοποριακές εξελίξεις στον χώρο της τέχνης.

Οι απαρχές του μοντερνισμού - ιμπρεσιονισμός* - μεταϊμπρεσιονισμός* - αρ νουβό*. Πολλά κινήματα, όπως ο ιμπρεσιονισμός, ο μεταϊμπρεσιονισμός, η αρ νουβό,

που εμφανίστηκαν τις δύο τελευταίες δεκαετίες του αιώνα, αποτέλεσαν τις απαρχές της σύγχρονης τέχνης και ειδικότερα του ευρύτερου κινήματος που ονομάστηκε μοντερνισμός. Οι καλλιτέχνες που εντάχθηκαν στα κινήματα αυτά διέρρηξαν κάθε σχέση με το παρελθόν και τις καθιερωμένες αξίες του, ταυτίστηκαν με την πρωτοπορία (*avant-garde*) και προετοίμασαν το έδαφος για την πορεία της τέχνης του 20ού αιώνα. Μερικοί από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του ιμπρεσιονισμού, όπως ο Μονέ, ο Μανέ, ο Ρενουάρ κ.ά., δεν ενδιαφέρονταν πια για την αποτύπωση της αντικειμενικής εικόνας του κόσμου, αλλά για την υποκειμενική σύλληψή του. Επιδίωκαν δηλαδή να αποδώσουν την οπτική πραγματικότητα ως μια στιγμιαία εντύπωση

που προκαλεί στο μάτι το χρώμα των μορφών και οι μεταβολές του φωτός, όπως την αντιλαμβάνονταν οι ίδιοι, αυθόρμητα και χωρίς καμία εγκεφαλική επεξεργασία. Ο μεταϊμπρεσιονισμός, που δημιουργήθηκε κυρίως ως αντίδραση στον ιμπρεσιονισμό, περιλάμβανε στους κόλπους του μεμονωμένους και διαφορετικούς μεταξύ τους δημιουργούς, όπως είναι ο Σεζάν, ο Βαν Γκογκ και ο Γκογκέν, οι οποίοι με το έργο τους δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για εντελώς νέες κατευθύνσεις, όπως ο κυβισμός* και ο εξπρεσιονισμός, που θα αναπτύχθουν τον επόμενο αιώνα.

Τζόζεφ Τέρνερ (Joseph Turner, 1775-1851), «Βροχή, Ατμός και Ταχύτητα», 1844, 0,91X1,22 μ., Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο. Μέσα στη βροχερή και μουντή λονδρέζικη ατμόσφαιρα, το τρένο διασχίζει με μεγάλη ταχύτητα μια καινούρια γέφυρα της πόλης. Ο θαυμασμός για τη νέα τεχνολογία αποτυπώνεται με τρόπο εντυπωσιακό, χωρίς το φυσικό περιβάλλον να υστε-

ρεί σε δύναμη και μυστήριο. Σε αυτήν την εικόνα της ρομαντικής έντασης και του δυναμισμού με πολύ μεγάλη δυσκολία αναγνωρίζουμε τις ανθρώπινες παρουσίες που παρακολουθούν έκθαμβοι τη διέλευση του τρένου, ενώ ένας λαγός, σύμβολο ταχύτητας από την εποχή των παραμυθιών, προσπαθεί μάταια να ανταγωνιστεί το τρένο που πλησιάζει.

Μερικά χαρακτηριστικά του ρομαντισμού

«Στις πιο σημαντικές προσπάθειες των δημιουργών του ρομαντισμού δεν έχουμε μυθολογικά θέματα ούτε γεγονότα της αρχαιότητας, όπως δεν έχουμε καμιά ιδιαίτερη προτίμηση για το ανθρώπινο σώμα, αλλά αγάπη για την τοπιογραφία και τις παραδόσεις, τους λαϊκούς θρύλους και τον κόσμο της φαντασίας και της ιστορίας. Στο μορφικό το κέντρο του βάρους μεταφέρεται από το σχέδιο στο χρώμα, από τη λογική οργάνωση στην επεκτατική κίνηση, από την αυστηρή κλειστή σύνθεση στην ελεύθερη και δυναμική, από τον περιορισμένο στον απεριόριστο χώρο, από το σωματικό στο ψυχικό». Χρύσανθος Χρήστου, Η ευρωπαϊκή ζωγραφική του

δέκατου ένατου αιώνα, Αθήνα 1983, σ. 108.

Τα Σαλόν

Σημαντικός ήταν ο ρόλος των εκθεσιακών χώρων (Σαλόν) στις μεγάλες πρωτεύουσες της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης, με κέντρο το Παρίσι. Ενώ η λεγόμενη "επίσημη" τέχνη που χαρακτηριζόταν για τον συντηρητισμό της και ταυτιζόταν με τις Ακαδημίες Τέχνης, προβαλλόταν στα μουσεία και στα μεγάλα καθιερωμένα Σαλόν, οι πρωτοπόροι καλλιτέχνες, από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, μπορούσαν να εκθέσουν τα έργα τους στο «Σαλόν των Απορριφθέντων» (1863), καθώς και σε κάθε είδους αίθουσες και καλλιτεχνικά εργαστήρια.

Φρανθίσκο Γκόγια (Francisco Goya, 1746-1828), «Η εκτέλεση της 3ης Μαΐου 1808», 2,66Χ3,45 μ, Πράδο, Μαδρίτη. Εστιάζοντας στις μορφές των πατριωτών που πρόκειται να εκτελεστούν, βλέπουμε σε όλη τη δραματικότητά της τη φρίκη πριν από τον θάνατο, που εκδηλώνεται με τα βλέμματα και τις απεγνωσμένες χει-

ρονομίες των ανθρώπων. Σε αυτή τη σκηνή εκτέλεσης η βία, η ωμότητα και ο ανθρώπινος πόνος αποτυπώνονται με δύναμη και αμεσότητα αποκτώντας διαχρονική και πανανθρώπινη διάσταση.

Ο Ντελακρουά και η Ελληνική Επανάσταση

«Ο μεγάλος ζωγράφος της Γαλλίας Ευγένιος Ντελακρουά με τα λίγα, σχετικά, αλλά θαυμαστά έργα που του ενέπνευσε η Επανάσταση του 1821, ξεπερνάει ίσως όλους τους φιλέλληνες δημιουργούς σε συμπάθεια και ενθουσιασμό. Η αληθινή και μεγάλη του αγάπη για τους Έλληνες και τον δίκαιο αγώνα τους έδωσε ένα βαθύ και νέο νόημα στην κάπως συμβατική τάση των περισσότερων καλλιτεχνών για τα ελληνικά θέματα, που συχνά συγγέ-

ονταν με την κοινότοπη αναζήτηση του ανατολίτικου εξωτισμού».

Γιάννης Τσαρούχης, «Ευγένιος Ντελακρουά», στο Εγώ ειμί πτωχός και πένης, Καστανιώτης, Αθήνα 1988, σ. 15.

Γιατί ο ιμπρεσιονισμός ήταν μια επανάσταση για τη ζωγραφική

«Μπορούμε λοιπόν να πούμε πως ο Μανέ και οι οπαδοί του έφεραν μια επανάσταση στην απόδοση των χρωμάτων, που μπορεί σχεδόν να συγκριθεί με την επανάσταση που έφεραν οι αρχαίοι Έλληνες στην αναπαράσταση των μορφών. Ανακάλυψαν πως, αν κοιτάξουμε τη φύση στο ύπαιθρο, δε βλέπουμε χωριστά τα αντικείμενα, το καθένα με το δικό του χρώμα, αλλά μάλλον ένα φωτεινό κράμα από αποχρώσεις που συνταιριάζονται στα μάτια

μας, και ουσιαστικά στο νου μας [...]. Πέρασε κάμποσος καιρός προτού να μάθει το κοινό ότι, για να εκτιμήσει κανείς έναν ιμπρεσιονιστικό πίνακα, έπρεπε να τον βλέπει από μακριά, κι έτσι να χαρεί ένα θαύμα: αινιγματικά κομμάτια από χρώμα να αποκτούν ξαφνικά νόημα και να ζωντανεύουν μπροστά στα μάτια του. Αυτός ήταν ο πραγματικός στόχος των ιμπρεσιονιστών, να κατορθώσουν αυτό το θαύμα και να μεταθέσουν την εικαστική εμπειρία από το ζωγράφο στο θεατή».

Ε.Η. Gombrich, Ιστορία της Τέχνης, μτφρ. Λ. Κάσδαγλη, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1994, σ 406,413.

Γκυστάβ Κουρμπέ (Gustave Courbet, 1819-1877), «Εργάτες που σπάζουν πέτρες», 1849 (καταστράφηκε στους βομβαρδισμούς της Δρέσδης το 1945). Ρεαλιστική αποτύπωση του μόχθου που απαιτεί η σκληρή χειρωνακτική δουλειά. Όπως όλοι οι ρεαλιστές ζωγράφοι, ο Κουρμπέ ενδιαφέρεται για τα απλά, ταπεινά, καθημερινά θέματα.

Εντουάρ Μανέ (Edouard Manet, 1832- 1883), «Μουσική στους κήπους του Κεραμεικού», 1862, 0,76Χ1,18 μ., Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο. Ο ζωγράφος δεν ενδιαφέρεται για τη ρεαλιστική αποτύπωση μιας σκηνής από την καθημερινή αστική ζωή στο Παρίσι, αλλά για την απόδοση της ατμόσφαιρας ενός στιγμιότυπου με άμεσο και ποι-

ητικό τρόπο, αξιοποιώντας τις δυνατότητες της πολυπρόσωπης σύνθεσης και του πλούσιου χρώματος.

Ζορζ Σερά (Georges Seurat, 1859-1891), «Κυριακάτικο απόγευμα στο νησί Γκραντ Ζαν», 1886, 2,07Χ3,08 μ., Ινστιτούτο Τέχνης, Σικάγο. Οι μορφές αποδίδονται στατικά και απρόσωπα με μικρές κουκκίδες καθαρού χρώματος, η σύνθεση των οποίων γίνεται στα μάτια του θεατή από απόσταση. Με

αφετηρία τη μελέτη του φωτός, που απασχόλησε τους ιμπρεσιονιστές, ο Σερά στήριζε την τεχνική του στην ανάλυση του φωτός στα τρία βασικά χρώματα που το συνθέτουν (κόκκινο, κίτρινο, μπλε), σύμφωνα με τη θεωρία του Γάλλου χημικού Μισέλ Σεβρέλ. Η μέθοδος αυτή ονομάστηκε ποιντιγισμός (από τη γαλλική λέξη point=τελεία, σημείο) και η κίνηση αυτή νεοϊμπρεσιονισμός.

Κλοντ Μονέ (Claude Monet, 1840-1926), «Εντύπωση - Ανατολή του ήλιου», 1872, 0,48Χ0,63 μ., Μουσείο Μαρμοτάν, Παρίσι. Με απόλυτα λιτό τρόπο, γρήγορες πινελιές και χωρίς καθόλου περιγράμματα αποδίδεται η εντύπωση (impression) μιας συγκεκριμένης στιγμής. Το έργο έγινε δεκτό με αρνητικά σχόλια από τους κριτικούς οι οποίοι αποκάλεσαν χλευαστικά «ιμπρεσιονιστές» όλους τους καλλιτέχνες που ακολουθούσαν την ίδια τεχνοτροπία.

Ο νέος ρόλος του καλλιτέχνη. Σε αυτή την καινούρια πραγματικότητα ο καλλιτέχνης αναλάμβανε να δραματίσει έναν νέο ρόλο, αυτόν του αδέσμευτου και ανεξάρτητου δημιουργού. Περισσότερο ελεύθερος να αποδώσει την αλήθεια με όποιον τρόπο θεωρούσε προσφορότερο, προχωρούσε σε ανατροπές των δεδομένων της καλλιτεχνικής δημιουργίας και πρωτοποριακές λύσεις.

Πολ Σεζάν (Paul Cezanne, 1839-J 906), «Οι μεγάλες λουόμενες», 1898-1900, 2,49Χ2,08 μ., Μουσείο Καλών Τεχνών, Φιλαδέλφεια Ο καλλιτέχνης δεν ενδιαφέρεται για τη ρεαλιστική απόδοση της σκηνής, αλλά για μια νέα σύλληψη της οπτικής πραγματικότητας που συνδέεται με ότι βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια, το μόνιμο, το σταθερό, το ουσιαστικό, το αληθινό. Μεγάλη σημασία αποδίδεται στα δο-

μικά στοιχεία της σύνθεσης, δηλαδή στην αυστηρή οργάνωση των μορφών και των χρωμάτων. Οι μορφές γίνονται αυτόνομες καλλιτεχνικές οντότητες και το έργο αποπνέει ασφάλεια και δύναμη.

Βενσάν Βαν Γκογκ (Vincent Van Gogh, 1853-1890), «Νύχτα με αστέρια», 1889, 0,73Χ0,92 μ., Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, Νέα Υόρκη. Η εκρηκτική λαμπρότητα των αστεριών αποδίδεται με μεγάλες, πυκνές και δυναμικές πινελιές αμιγούς χρώματος με τη μορφή στροβίλου, εκφράζοντας τα έντονα συναισθήματα που πλημ-

μυρίζουν την ψυχή του ζωγράφου.
«Ίσως κανένας άλλος δημιουργός της
περιόδου δε φθάνει με τέτοιο τρόπο
στην έκφραση ενός κοσμικού γίνε-
σθαι, όπως ο Βαν Γκογκ, μιας πραγ-
ματικά κοσμικής δίνης που συναρπά-
ζει τον θεατή».

Γκούσταβ Κλιμτ (Gustav Klimt, 1862-
1918), «Μουσική Ι», 1895, 0,37Χ0,44
μ., Νέα Πινακοθήκη, Μόναχο. Αν και

τα σημαντικότερα και γνωστότερα έργα του Κλιμτ ανήκουν στον 20ό αιώνα, στο έργο αυτό βρίσκουμε μερικά από τα χαρακτηριστικά της ζωγραφικής της αρ νουβό: ονειρική ατμόσφαιρα, αινιγματική γυναικεία φιγούρα, έντονα διακοσμητική διάθεση, αλληγορικά θέματα.

Γλυπτική - Αρχιτεκτονική - Εφαρμοσμένες τέχνες*. Ο γλύπτης Ροντέν, με την επιστροφή στις φυσικές μορφές, τη δύναμη, την ειλικρίνεια και τον ρεαλισμό της προσωπικής του έκφρασης, έδωσε νέα πνοή στη γλυπτική και άσκησε τεράστια επίδραση στη μοντέρνα τέχνη του 20ού αιώνα γενικότερα. Στην αρχιτεκτονική επικράτησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, κυρίως ο νεοκλασικισμός και ο εκλεκτικισμός*, με ιδιαίτερη προτίμηση

στα ρομαντικά και νεοκλασικά στοιχεία, ενώ από τα μέσα του αιώνα η τεχνολογική επανάσταση άνοιξε νέους δρόμους στον σχεδιασμό και τη δόμηση, με την αξιοποίηση νέων υλικών, όπως είναι ο χάλυβας και το γυαλί, για την κατασκευή μεγάλων εκθεσιακών χώρων, ουρανοξυστών κτλ. Παράλληλα με την αρχιτεκτονική, η σταδιακή διαμόρφωση της μαζικής κουλτούρας* έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στην καλλιέργεια των εφαρμοσμένων τεχνών, όπως είναι η διακόσμηση, οι γραφικές τέχνες, η διαφήμιση κ.ά., στις οποίες σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν τα διεθνή καλλιτεχνικά κινήματα αρ νουβό* και «τέχνες και χειροτεχνίες»*.

Ογκύστ Ροντέν (Auguste Rodin, 1840-1917), «Οι πολίτες του Καλέ», 1886, μπρούντζος, 2,10Χ2,44Χ1,98 μ., Ινστιτούτο Σμιθσόνιαν, Ουάσινγκτον. Το έργο αναφέρεται σε ένα ηρωικό γεγονός κατά τη διάρκεια του Εκατονταετούς Πολέμου. Έξι πολίτες της γαλλικής πόλης Καλέ προσέφεραν αυτοβούλως τη ζωή τους ως αντάλλαγμα για την άρση της πολι-

ορκίας της πόλης και για την απελευθέρωση των κατοίκων της (1347). Οι μορφές σε φυσικό μέγεθος, τοποθετημένες όχι σε βάθρο, αλλά στο ύψος των ματιών των θεατών, ώστε αυτοί να έχουν την αίσθηση ότι ζουν και κινούνται ανάμεσά τους και εμπνέονται από τη θυσία τους, εκφράζουν τα έντονα συναισθήματα της στιγμής είτε ως εγκαρτέρηση είτε ως απελπισία. Η έκφραση των προσώπων, οι χειρονομίες, η στάση των σωμάτων, η αδρή επιφάνεια των γλυπτών μορφών αποδίδουν την τραγικότητα και το ανθρώπινο πάθος στη διαχρονική τους διάσταση.

Πρόσοψη Βρετανικού Μουσείου, Λονδίνo (1823-18461. Έργο του αρχιτέκτονα Σμερκ (Sir Robert Smirke), με κίονες ιωνικού ρυθμού και γλυπτές παραστάσεις στο κεντρικό αέτωμα, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα του νεοκλασικισμού του 19ου αιώνα.

Το «Κρίσταλ Πάλας» (Crystal Palace) στο Χάιντ Παρκ του Λονδίνου σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε μέσα σε έξι μήνες από τον Τζόζεφ Πάξτον (Joseph Paxton), το 1851, για την πρώτη παγκόσμια έκθεση. Ήταν η μεγαλύτερη κατασκευή της εποχής, για την οποία χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά προκατασκευασμένα μεταλλικά στοιχεία και γυαλί. Μετά τη λήξη

της έκθεσης τα μέρη που την αποτελούσαν αποσυνδέθηκαν και η κατασκευή μεταφέρθηκε και τοποθετήθηκε στο νότιο Λονδίνο, όπου και κατάρστράφηκε από πυρκαγιά το 1937.

Ο Πύργος του Άιφελ κατασκευάστηκε το 1889 από τον Γκυστάβ Άιφελ (Gustave Eiffel, 1832-1923} για τη Διεθνή Έκθεση του Παρισιού. Με ύψος 300 μ., ήταν το υψηλότερο κτίριο της εποχής του και το σύμβολο του τεχνολογικού θαύματος του 19ου αιώνα.

Λογοτεχνία - Θέατρο - Μουσική.
Στη λογοτεχνία μεγάλοι πεζογράφοι, με κορυφαίο τον Ουγκό, και ποιητές, όπως ο Μπάϋρον, συμπυκνώνουν στο έργο τους τα χαρακτηριστικά του ρομαντισμού, ενώ ο ρεαλισμός βρίσκει την έκφρασή του σε συγγραφείς με μεγάλη απήχηση και παγκόσμια αναγνώριση, όπως ο Φλομπέρ, ο Τολστόι και ο Ντοστογιέφσκι. Στο κλίμα του ρεαλισμού κινήθηκαν οι θεατρικοί συγγραφείς Ίψεν, Τουργκένιεφ, Τσέχοφ κ.ά., που ανανέωσαν ριζικά την παγκόσμια δραματουργία και άσκησαν τεράστια επίδραση στην πορεία του σύγχρονου θεάτρου. Ο συμβολισμός*, με πρόδρομο τον Μποντλέρ και κύριους εκφραστές τον Βερλέν και τον Μαλαρμέ, στόχευε στην «καθαρή ποίηση», αναδεικνύοντας την πνευματικότητα

και τη μουσικότητα του ποιητικού λόγου. Στον χώρο της μουσικής το καινοτόμο έργο του Μπετόβεν, με τον οποίο κλείνει ο νεοκλασικισμός, προετοίμασε την έλευση του ρομαντισμού με μουσουργούς όπως ο Σοπέν, ο Τσαϊκόφσκι κ.ά. και με κορυφαίους συνθέτες όπερας, όπως ο Βέρντι και ο Βάγκνερ.

Ο Μπετόβεν (Ludvig van Beethoven, 1770-1827} έδωσε νέα τροπή στην πορεία της μουσικής, συνδέοντας το κλασικό με το ρομαντικό ύφος και προετοιμάζοντας τις σύγχρονες αναζητήσεις της. Με το έργο του, κυρίως τις εννέα συμφωνίες, τις τριάντα δυο σονάτες για πιάνο και τα τελευταία κουαρτέτα του, απευθύνεται σε ολόκληρη την ανθρωπότητα αγγίζοντας ένα οικουμενικό πνευματικό ιδεώδες.

Ερωτήσεις

- 1. Ο 19ος αιώνας έχει χαρακτηριστεί «αιώνας της επιστήμης». Θα μπορούσατε να δικαιολογήσετε αυτόν τον χαρακτηρισμό;**
- 2. Τι περιεχόμενο είχε για τους Έλληνες των αρχών του 19ου αιώνα το κίνημα των εθνοτήτων, σύμφωνα με τους Χέρντερ και Φίχτε; Με ποιο από τα βασικά καλλιτεχνικά κινήματα συνδέθηκε στην Ευρώπη η ελληνική υπόθεση και γιατί;**
- 3. Πώς συνδέεται ο ρεαλισμός με τη θεαματική ανάπτυξη των φυσικών επιστημών; Ποια από τις βασικές φιλοσοφικές θεωρίες του 19ου αιώνα επηρέασε την εμφάνισή του και γιατί;**

Η καλλιτεχνική και πνευματική ζωή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

Η ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830) και η μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα (1834) σηματοδότησαν για την Ελλάδα την έναρξη μιας ιστορικής πορείας προσανατολισμένης στην Ευρώπη, στις αρχές και στις αξίες του δυτικού πολιτισμού, του οποίου βασικό σημείο αναφοράς στις αρχές του 19ου αιώνα ήταν αναμφισβήτητα ο νεοκλασικισμός. Έτσι, η επανασύνδεση με την κλασική αρχαιότητα αποτέλεσε εξ αρχής την ιδεολογική αφετηρία του νέου ελληνικού κράτους και το βασικό συστατικό της ύπαρξής του, ενώ παράλληλα το λαμπρό βυζαντινό παρελθόν και η ζωντανή λαϊκή παράδοση εξακολουθούσαν να συνδέονται άρρηκτα με τα καθημερινά βιώματα του λαού.

Μέσα στο πλαίσιο του προβληματισμού και της αναζήτησης της εθνικής ταυτότητας των Νεοελλήνων, η επανεκτίμηση του λαϊκού πολιτισμού και της γλώσσας αποτέλεσαν για μακρό χρονικό διάστημα αντικείμενο πολιτικών, ιδεολογικών και φιλολογικών συζητήσεων και διαμαχών. Η νεοελληνική τέχνη κινήθηκε υποχρεωτικά μέσα στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών ρευμάτων και σε μεγάλο βαθμό υπό την επίδραση της Ακαδημίας του Μονάχου, η οποία υπήρξε το βασικό κέντρο καλλιτεχνικών σπουδών για πολλούς Έλληνες καλλιτέχνες. Οι μεγάλοι Έλληνες ζωγράφοι που αποτέλεσαν τον πυρήνα της Σχολής του Μονάχου, όπως ο Νικηφόρος Λύτρας, ο Κωνσταντίνος Βολανάκης και ο Νικόλαος Γύζης, υπήρξαν οι ηγετικές μορφές και οι

σημαντικότεροι δάσκαλοι της νεο-ελληνικής τέχνης του 19ου αιώνα. Στο έργο τους δε βλέπει κανείς τη δουλική απομίμηση ακαδημαϊκών προτύπων, αλλά μια προσπάθεια προσωπικών αναζητήσεων, οι οποίες αποσκοπούσαν στην αποτύπωση των αναγκών και των προβληματισμών της ελληνικής κοινωνίας, με εσωτερική ειλικρίνεια και εκφραστική λιτότητα. Παράλληλα, βέβαια, και τα πρώτα δειλά ιμπρεσιονιστικά μηνύματα από το Παρίσι δεν άφηναν αδιάφορους τους Έλληνες καλλιτέχνες.

Νικόλαος Γύζης (1842-19011, «Μετά την καταστροφή των Ψαρών», 1898, 1,33Χ1,88 μ, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα. Μετά την καταστροφή του νησιού, απελπισμένοι Ψαριάνοι πασχίζουν να ανεβούν στην κλυδωνιζόμενη βάρκα, για να σωθούν μαζί με τα ιερά κει-

μήλια της πατρίδας τους. Μια στιβαρή ανδρική μορφή παλεύει να οδηγήσει τη βάρκα προς το βάθος όπου θαμποφέγγει το φως της σωτηρίας. Ο συμβολισμός της σύνθεσης αποκτά ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αν λάβουμε υπόψη μας ότι το έργο φιλοτεχνήθηκε λίγο μετά την εθνική ήττα του 1897.

Δημήτριος Ζωγράφος (π. 1790 - μετά το 1840) «Πολιορκία Αθηνών», 1827, υδατογραφία σε χαρτόνι, 0,49X0,62 μ., Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.. Ο στρατηγός Μακρυγιάννης ζήτησε από τον

λαϊκό ζωγράφο και αγιογράφο Δημήτριο Ζωγράφο να δημιουργήσει πέντε σειρές έργων, σύμφωνα με τις οδηγίες του, προκειμένου να συμπληρώσει εικονογραφικά το κείμενο των «Απόμνημονευμάτων» του. Ακολουθώντας τη λαϊκή, αλλά και τη βυζαντινή παράδοση, ο Ζωγράφος ανταποκρίνεται εικαστικά στο άμεσο, απλό και περιγραφικό ύφος του Μακρυγιάννη. Τα έργα παρουσιάστηκαν από τον Μακρυγιάννη στους πρέσβεις των τριών μεγάλων δυνάμεων, σε αγωνιστές της Επανάστασης, φιλέλληνες και διάφορους αξιωματούχους, τους οποίους είχε προσκαλέσει στο σπίτι του με την ευκαιρία της εθνικής γιορτής του 1839. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την πρώτη έκθεση έργων τέχνης στην Ελλάδα.

Νικηφόρος Λύτρας (1832- 1904), «Το ψαριανό μοιρολόι», 1880, 0,94X1,40 μ., Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα. Οι συγγενείς θρηνούν για τον χαμένο ναυτικό, καθισμένοι αυστηροί και σιωπηλοί γύρω από το φέσι του. Τα μουντά

χρώματα, η οργάνωση του χώρου, τα πρόσωπα χωρίς ατομικά χαρακτηριστικά αποδίδουν την εσωτερική συντριβή των ανθρώπων και την ατμόσφαιρα της θλίψης και του πένθους.

Νικόλαος Γύζης (1842-1901), «Τα αρραβωνιάσματα», 1,03Χ1,55 μ., Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα. Το παλιό έθιμο της Τουρκοκρατίας να αρραβωνιάζουν τα παιδιά σε μικρή ηλικία γίνεται η αφορμή να στηθεί, με μεγάλη συνθετική

ικανότητα και εκφραστικό πλούτο, μια σκηνή που δεν περιορίζεται σε ηθογραφική αποτύπωση του περιστατικού. Τα πρόσωπα, οι εκφράσεις, οι χειρονομίες, η ατμόσφαιρα της σκηνής αποκτούν διαχρονική δύναμη παραμένοντας και σήμερα ζωντανά και οικεία.

**Ιωάννης Αλταμούρας (1852-1878),
«Το λιμάνι της Κοπεγχάγης», 1874,
0,30Χ0,43 μ., Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθή-
να. Στον τρόπο με τον οποίο ο καλ-
λιτέχνης πραγματεύεται το χρώμα, με
την καταλυτική επίδραση του φωτός
σε αυτό, στη σχετικά ελεύθερη πι-**

νελιά και στο ενδιαφέρον για την απόδοση της φευγαλέας εντύπωσης βλέπουμε τα πρώτα μηνύματα του ιμπρεσιονισμού στην Ελλάδα.

Η Σχολή του Μονάχου ως αφετηρία γόνιμων αναζητήσεων

«Και οι τρεις (Νικηφόρος Λύτρας, Κωνσταντίνος Βολανάκης, Νικόλαος Γύζης) είναι σύγχρονοι με τους δημιουργούς του ιμπρεσιονισμού - αν και δεν επηρεάστηκαν από το γόνιμο αυτό ρεύμα της ευρωπαϊκής τέχνης, ασφαλώς γιατί η θητεία τους στα ιδανικά της Σχολής του Μονάχου τους είχε προσανατολίσει ιδιαίτερα προς τον ακαδημαϊσμό και τις μεγάλες κατακτήσεις του παρελθόντος. Η ιδιαίτερη σύνδεση αυτών των Ελλήνων καλλιτεχνών με τον κύκλο των δασκάλων του

Μονάχου στάθηκε, παρά τις αρνητικές της πλευρές, μια απαραίτητη προϋπόθεση για ένα σωστό ξεκίνημα και μια ουσιαστική γνωριμία της ελληνικής τέχνης με τις κατ'εξοχήσεις του ευρωπαϊκού καλλιτεχνικού παρελθόντος, από το οποίο είχε αποκοπεί ολόκληρους αιώνες. Το Μόναχο και η Ακαδημία του διευκόλυναν αυτή τη γνωριμία, έδωσαν τη γερή τεχνική βάση και έδειξαν τον τρόπο της αυστηρής και μεθοδικής εργασίας, χωρίς τις οποίες δεν ήταν δυνατή καμιά ουσιαστική προσπάθεια. Και αν τα στοιχεία αυτά μπορούσαν να έχουν αρνητικά αποτελέσματα για τους αδύνατους και τους μέτριους καλλιτέχνες, για όσους είχαν γνήσια δημιουργική φλέβα και δυνατή προσωπικότητα αποτελούσαν αφετηρία για γόνιμες αναζητήσεις και

ανεξάρτητους προσανατολισμούς. Αυτό ακριβώς συμβαίνει στην περίπτωση των τριών μεγάλων δασκάλων της ελληνικής ζωγραφικής»

Χρύσανθος Χρήστου, Η ελληνική ζωγραφική 1832-1922, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1981, σ.44.

Η ίδρυση του Σχολείου των Τεχνών και οι πρώτες καλλιτεχνικές εκθέσεις

Σημαντικό γεγονός για την καλλιτεχνική δημιουργία, ήδη από τα πρώτα χρόνια ζωής του νεοσύστατου κράτους, ήταν η ίδρυση του Σχολείου των Τεχνών το 1836, στο οποίο δίδαξαν οι μεγαλύτεροι Έλληνες ζωγράφοι. Από το 1843 άρχισε και η εκθεσιακή δραστηριό-

τητα αρχικά μέσα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Σχολείου των Τεχνών και αργότερα των Ολυμπίων (εμπορικών και καλλιτεχνικών εκθέσεων που καθιερώθηκαν από το 1859) και του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός (από το 1885).

Η γλυπτική, που για πολλούς αιώνες είχε παραμείνει μέσα στα όρια της λαϊκής παράδοσης, άρχισε και πάλι -με αφετηρία τα Επτάνησα και με πυρήνα τα εργαστήρια των Τήνιων γλυπτών- να παίζει σημαντικό ρόλο στη νέα Ελλάδα, η οποία βρισκόταν ήδη σε φάση έντονης ανασυγκρότησης και προσπάθειας εξωραϊσμού. Αναμφίβολα όμως η νεοελληνική γλυπτική βρήκε την κορυφαία έκφρασή της στο έργο του Γιαννούλη Χαλεπά, που εξελί-

χτηκε αργότερα σε έναν εντελώς προσωπικό δημιουργό, μοναδικής ποιότητας.

Στην αρχιτεκτονική η προσπάθεια επικεντρώθηκε στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής όψης της Αθήνας και των άλλων μεγάλων αστικών κέντρων του νεοσύστατου κράτους. Στο μεγαλύτερο μέρος των δημόσιων και των ιδιωτικών κτιρίων ακολουθήθηκαν τα πρότυπα του νεοκλασικισμού, χωρίς να λείπουν και λαμπρά δείγματα ρομαντικής διάθεσης και επιστροφής σε αναγεννησιακά ή και βυζαντινά στοιχεία.

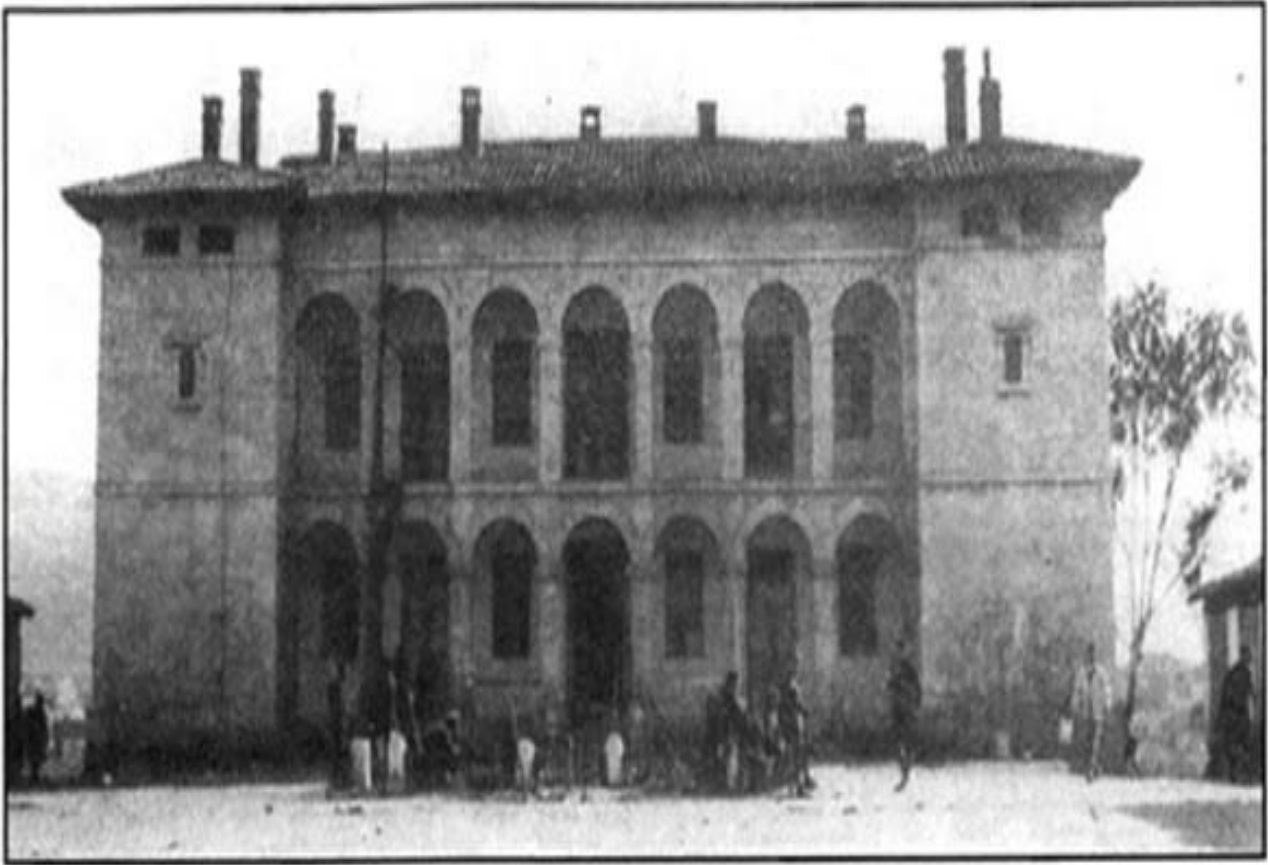

Γιαννούλης Χαλεπάς (1851-1938),
«Σάτυρος που παίζει με τον Έρωτα»,
1877, μάρμαρο, ύψος 1,35 μ., Εθνική
Γλυπτοθήκη, Αθήνα. Σε αυτό το νεα-
νικό έργο του ο Χαλεπάς, που σφρά-
γισε την πορεία της νεοελληνικής
γλυπτικής, συνδυάζει την παράδοση
της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής με
στοιχεία από τον ρομαντισμό και τον
ρεαλισμό.

Κρίστιαν Χάνσεν (Christian Hansen, 1803-1883), Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1839-1864 (φωτ. 1930). Στη συνείδηση των Ελλήνων το κτίριο αυτό συμβόλιζε την πνευματική αναγέννηση του τόπου. Τα χαρακτηριστικά του, αυστηρό μνημειακό ύφος, λιτές, αρμονικές γραμμές, τυπικά κλασικά

γνωρίσματα, όπως αέτωμα και ιωνικοί κίονες, αποτέλεσαν το αισθητικό πρότυπο του αθηναϊκού νεοκλασικισμού, το οποίο επηρέασε καθοριστικά τη νεοελληνική αρχιτεκτονική. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών (1839), η Ακαδημία Αθηνών (1859) και η Εθνική Βιβλιοθήκη (1888), έργα των Δανών αδελφών Χριστιανού και Θεόφιλου Χάνσεν, αποτέλεσαν την «αθηναϊκή τριλογία».

**Σταμάτης Κλεάνθης (1802-1862),
Μέγαρο Δουκίσσης Πλακεντίας- Ιλίσ-
σια, περ. 1840, Αθήνα (φωτ. 1914). Το
κτίριο αυτό με τις χαρακτηριστικές
τοξοστοιχίες (λότζιες) και τις πυργο-
ειδείς κατασκευές στα πλάγια, ξεφεύ-
γει από τον αθηναϊκό νεοκλασικισμό
παραπέμποντας σε ρομαντικές επιρ-
ροές. Σε αυτό στεγάζεται από το
1928 το Βυζαντινό και Χριστιανικό
Μουσείο.**

Λύσανδρος Καυταντζόγλου (1811-1885), Το Οφθαλμιατρείο, 1847, Αθήνα (αρχική μορφή). Αν και το κτίριο εντάσσεται χωροταξικά στη συνέχεια της «αθηναϊκής τριλογίας», αποτελεί μια διαφορετική αισθητική πρόταση, πρόταση ρομαντικής νοσταλγίας για το βυζαντινό παρελθόν της Αθήνας.

Στην ποίηση η Επτανησιακή Σχολή, με κορυφαίους εκπροσώπους της τον Σολωμό και τον Κάλβο, συνδύαζε με ποικίλους τρόπους τις δυτικές επιρροές του νεοκλασικισμού και του ρομαντισμού με την ελληνική γλωσσική παράδοση. Η Γενιά του 1880 (Νέα Αθηναϊκή Σχολή), με κύριο εκφραστή της τον Παλαμά, δεχόταν επιδράσεις από τα γαλλικά ρεύματα του παρνασσισμού* και του συμβολισμού, ενώ στην πεζογραφία ο ρεαλισμός, με προδρομική μορφή τον Ροΐδη, άσκησε ιδιαίτερη επίδραση στο έργο μεγάλων ηθογράφων, όπως είναι ο Βιζυηνός, ο Παπαδιαμάντης, ο Καρκαβίτσας κ.ά.

Ένας κορυφαίος γλύπτης

«Πέρα από την τραγική πορεία της ζωής του και τις κάθε είδους ατυχίες του, ο Χαλεπάς είναι ένας πραγματικά μεγάλος δημιουργός τόσο στις αναζητήσεις και τις πραγματώσεις του όσο και στην εκπληκτική συνέπεια και τον πλούτο των μορφών του, την έκταση των επινοήσεων και την ποικιλία των διατυπώσεών του. [...] Όλο του το έργο είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς συνδυάζει μορφική πληρότητα και εκφραστική δύναμη, πλαστικό χαρακτήρα και εσωτερική αλήθεια».

Χρύσανθος Χρήστου, «Η Νεοελληνική Τέχνη του 19ου και του 20ού αιώνα», στο Ιστορία της Τέχνης, Larousse, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1990, τ. 5, σ. 25.

Ερωτήσεις

- 1. Πού έστρεψαν το ενδιαφέρον τους οι ιμπρεσιονιστές; Ποιες ήταν οι ευρύτερες διαστάσεις που έδωσε στην τέχνη το κίνημα του μετα-ϊμπρεσιονισμού;**
- 2. Πώς δικαιολογείται η μεγάλη απήχηση του νεοκλασικισμού στη μετεπαναστατική Ελλάδα;**
- 3. Ποιος ήταν ο ρόλος της Σχολής του Μονάχου στην ελληνική τέχνη του 19ου αιώνα;**

2. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ 20οῦ ΑΙΩ- ΝΑ

Η επιστημονική ανάπτυξη και τα τεχνολογικά επιτεύγματα. Οι επαναστατικές επιστημονικές ανακαλύψεις του 20οῦ αιώνα για μια σειρά θεμάτων, όπως η δομή του ατόμου και του Σύμπαντος, η ανθρωπινή φύση και η κοινωνία, οδήγησαν τους ανθρώπους στο να αναθεωρήσουν ριζικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τον κόσμο. Οι θεωρίες της σχετικότητας του Αϊνστάιν (1905,1916) και η κβαντομηχανική θεωρία (1900) αποτέλεσαν τα θεμέλια της σύγχρονης φυσικής, ενώ οι έρευνες για τη δομή του ατόμου άνοιξαν τον δρόμο για μια νέα εποχή με ευοίωνες, αλλά και δυσοίωνες προοπτικές, όπως αποδείχτηκε, για παράδειγμα, με τη χρήση της πυρηνικής βόμβας για

πολεμικούς σκοπούς (1945) και την πρόκληση ανυπολόγιστης κατάστροφής στην ανθρωπότητα. Παράλληλα, οι βελτιώσεις των τηλεσκοπίων έκαναν δυνατή τη μελέτη του Σύμπαντος και τη διατύπωση νέων ριζοσπαστικών θεωριών για τη δημιουργία και τη δομή του από μεγάλους αστρονόμους και αστροφυσικούς, που διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις για την εξερεύνηση του Διαστήματος.

Οι μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις του 20ού αιώνα - Από τη δομή του ατόμου έως τη δομή του Σύμπαντος

«Το 1900 ο Μαξ Πλανκ εγκαινίασε την εποχή της σύγχρονης φυσικής με την κβαντική θεωρία του, σύμφωνα με την οποία η ενέργεια εκπέμπεται όχι συνεχώς αλλά σε διακριτές ποσότητες, τις οποίες ονόμασε κβάντα (σημ.: από τη λατινική λέξη quantum, πληθ. quanta, που σημαίνει "πόσο"). Το 1905 ανήκει στον Άλμπερτ Αϊνστάιν. Μελετώντας την ταχύτητα του φωτός, διατύπωσε την ειδική θεωρία της σχετικότητας, που περιγράφει την επίπτωση της ταχύτητας στη μάζα και τη ροή του χρόνου. Η ειδική θεωρία της σχετικότητας οδήγησε στην ιδέα ότι η μάζα είναι μια εξαι-

ρετικά συμπυκνωμένη μορφή ενέργειας. Το 1916 ο Αϊνστάιν διηύρυνε τη θεωρία του σε συστήματα που κινούνται το ένα σε σχέση με το άλλο και δημιούργησε τη γενική θεωρία της σχετικότητας. Λίγα χρόνια αργότερα, χάρη στις εργασίες του Μαξ Μπορν, του Έρβιν Σρέντινγκερ και του Βέρνερ Καρλ Χάιζενμπεργκ, εδραιώθηκε η κβαντομηχανική, που έχει χρησιμοποιηθεί με αξιοσημείωτη επιτυχία για την ερμηνεία φαινομένων της χημείας και της υποατομικής φυσικής. Οι δύο θεωρίες, της σχετικότητας και η κβαντομηχανική, αποτέλεσαν τα δύο μεγάλα θεωρητικά θεμέλια της φυσικής του 20ού αιώνα». Isaac Asimov, Το χρονικό των επιστημονικών ανακαλύψεων, μτφρ. Γ. Μπαρουξής, Ν. Σταματάκης, Πανεπιστημιακές Εκ-

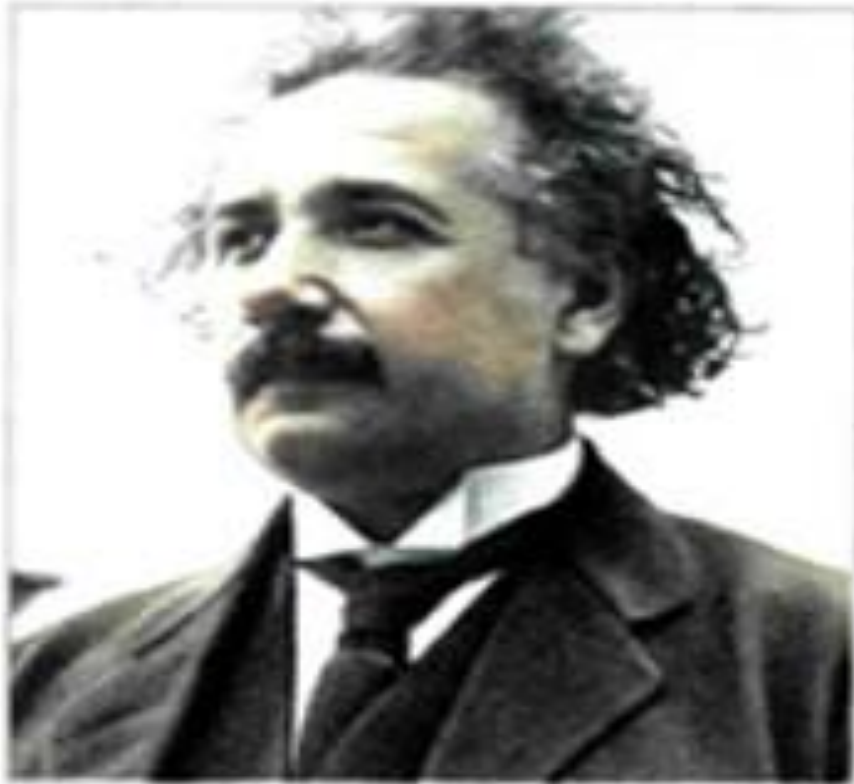
δό-σεις Κρήτης, 6η έκδ., Ηράκλειο 2004, σ. 450.

Το δεσοξυριβονουκλεϊκό οξύ και τα μυστικά του

«Οι αναγκαίες πληροφορίες για τη χημική πολυπλοκότητα και τις απαραίτητες δραστηριότητες του κυττάρου είναι καταγραμμένες στα γονίδια που βρίσκονται στον πυρήνα του. Είναι όμως πληροφορίες κωδικοποιημένες, και μάλιστα με κώδικα μια ειδική αλφάβητο που χρησιμοποιεί μόνο τέσσερα γράμματα. Τα "γράμματα" είναι στην περίπτωση αυτή πολύπλοκα μόρια, που ονομάζονται νουκλεοτίδια. Τα ίδια τα νουκλεοτίδια συνδέονται σε ακόμη πιο πολύπλοκα μόρια. Έτσι, σχηματίζονται αλυσίδες νουκλεοτιδίων που αποτελούν το περίφημο

**DNA - ακρωνύμιο, από τα χαρακτη-
ρίζοντα, πιθανόν, ολόκληρο τον
αιώνα μας! Η ακριβής χημική ονο-
μασία του DNA –δεσοξυριβο-
νουκλεϊκό οξύ- αποτελεί ασφαλώς
άσκηση για τη γλώσσα. Άσκηση
όμως, για την επιστήμη αυτή τη
φορά, αποτέλεσε και η ανακάλυψη
της δομής του DNA. Αποδείχθηκε
ότι το DNA έχει την αναπάντεχη
μορφή μιας διπλής έλικας, περίπου
όπως μια στριφογυριστή σκάλα.
Στέρεοι χημικοί δε-σμοί συνδέουν
κατακόρυφα τους δομικούς λίθους -
τα διαδοχικά δηλαδή νουκλεοτίδια
κάθε αλυσίδας- ενώ ασθενέστεροι
δεσμοί στα πλάγια συνδέουν τις
δύο ελικοειδείς αλυσίδες και συνι-
στούν τα "σκαλοπάτια". Η ανακά-
λυψη της δομής του DNA, που έγινε
από τους Ουότσον και Κρικ το
1953, σωστά θεωρείται μια μεγάλη**

**στιγμή της σύγχρονης επιστή-
μης». Γιώργος Γραμματικάκης, Η
Κόμη της Βερενίκης, Πανεπιστημι-
ακές Εκδόσεις Κρήτης, 25η έκδ.,
Ηράκλειο 2005, σ. 92-93.**

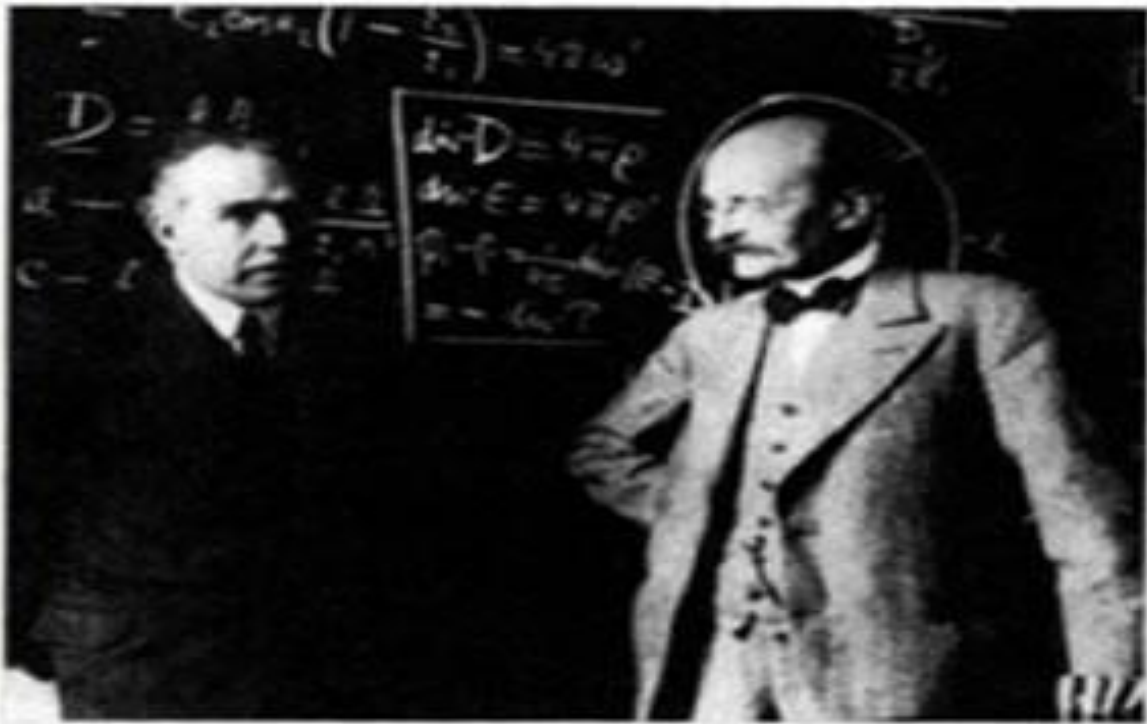

Ο Άλμπερτ Αϊνστάιν (Albert Einstein, 1879-1955, Νόμπελ Φυσικής 1921), με τις θεωρίες της σχετικότητας (ειδική 1905 και γενική 1916), ανέτρεψε τις κλασικές αντιλήψεις για τον χρόνο και τον χώρο και έβαλε σε νέες βάσεις τις έρευνες για τη δομή και την εξέλιξη του Σύμπαντος.

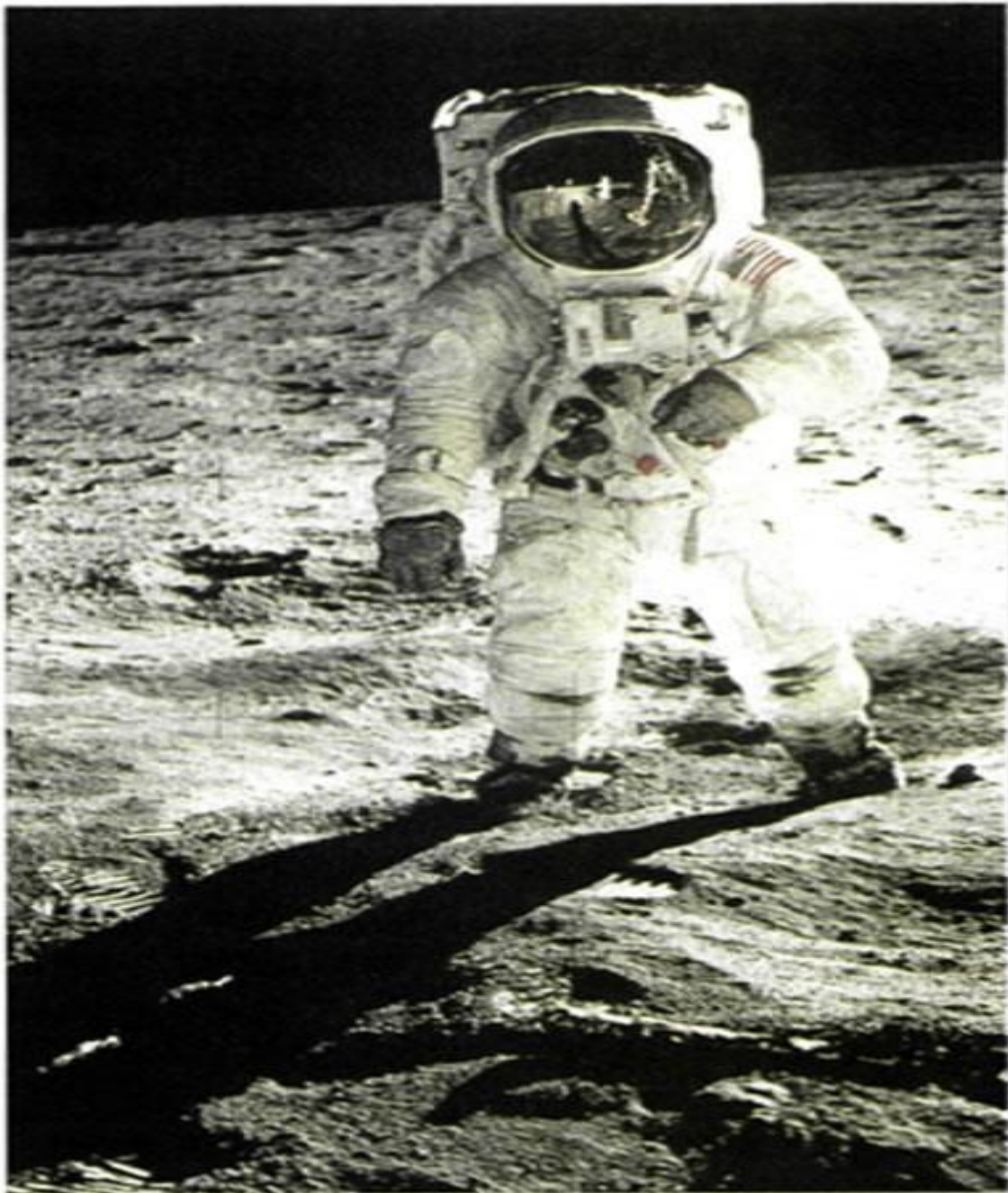
Στις μεγάλες λεωφόρους της επικοινωνίας και της πληροφόρησης "Τίποτε δε μετέβαλε τόσο πολύ τον τρόπο που εργαζόμαστε και επικοινωνούμε στη σημερινή εποχή όσο ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, που άρχισε να παράγεται μαζικά και να χρησιμοποιείται στη βιομηχανία στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η πιο σημαντική τεχνολογική πρόοδος κατά τον 20ό αιώνα ήταν μάλλον το τρανζίστορ, μια μικρή συσκευή που μετέδιδε ρεύμα πολύ πιο αποδοτικά από ότι οι λυχνίες. Μέχρι το 1975 η συνεχής τεχνολογική εξέλιξη επέτρεψε τη σταθερή μείωση του μικροσίπ, επιτρέποντας την παραγωγή μικρότερων και φθηνότερων ηλεκτρονικών υπολογιστών, που άρχισαν να αγοράζονται από ιδιώτες. Η εμφάνιση του ηλεκτρονικού υπολογιστή και η τε-

χνολογία των οπτικών ινών, ενός ασύγκριτα πιο αποδοτικού μέσου μετάδοσης ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων, έδωσαν τεράστιες δυνατότητες στις επικοινωνίες. Ο 20ός αιώνας ολοκληρώνεται με το όραμα των μεγάλων λεωφόρων της πληροφορόρησης, που θα ρέει σε γραφεία, σχολεία, σπίτια, και των νέων προσωπικών συσκευών, που θα μας ενώνουν όλους σε ένα παγκόσμιο δίκτυο επικοινωνιών».

Isaac Asimov, Το χρονικό των επιστημονικών ανακαλύψεων, μτφρ. Γ. Μπαρουξής, Ν. Σταματάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 6η έκδ. Ηράκλειο 2004, σ. 634.

Ο Μαξ Πλανκ (Max Planck, 1858-194, Νόμπελ Φυσικής 1918) εγκαινίασε την εποχή της σύγχρονης φυσικής με την περίφημη κβαντική θεωρία (1900), σύμφωνα με την οποία η ακτινοβολία εκπέμπεται σε χωριστές, διακριτές ποσότητες ενέργειας, τις οποίες ονόμασε κβάντα (λατ. quantum = πόσο, πληθ. quanta). Στη φωτογραφία ο Μαξ Πλανκ (δεξιά) με τον Νιλς Μπορ, επίσης πρωτεργάτη της κβαντικής θεωρίας

Στις 20 Ιουλίου 1969 ο Νιλ Άρμ-
στρονγκ (Neil Armstrong, γενν. το
1930), μέλος του τριμελούς πληρώμα-
τος του διαστημόπλοιου «Απόλλων
11», ήταν ο πρώτος άνθρωπος που
βάδισε επάνω στο έδαφος της Σε-

λήνης λέγοντας: «Ένα μικρό βήμα για τον άνθρωπο, ένα γιγάντιο βήμα για την ανθρωπότητα». Η αποστολή επέστρεψε στη Γη μεταφέροντας πολύτιμο υλικό που εμπλούτισε με νέα στοιχεία την επιστημονική έρευνα

Μια μοναδική περίπτωση

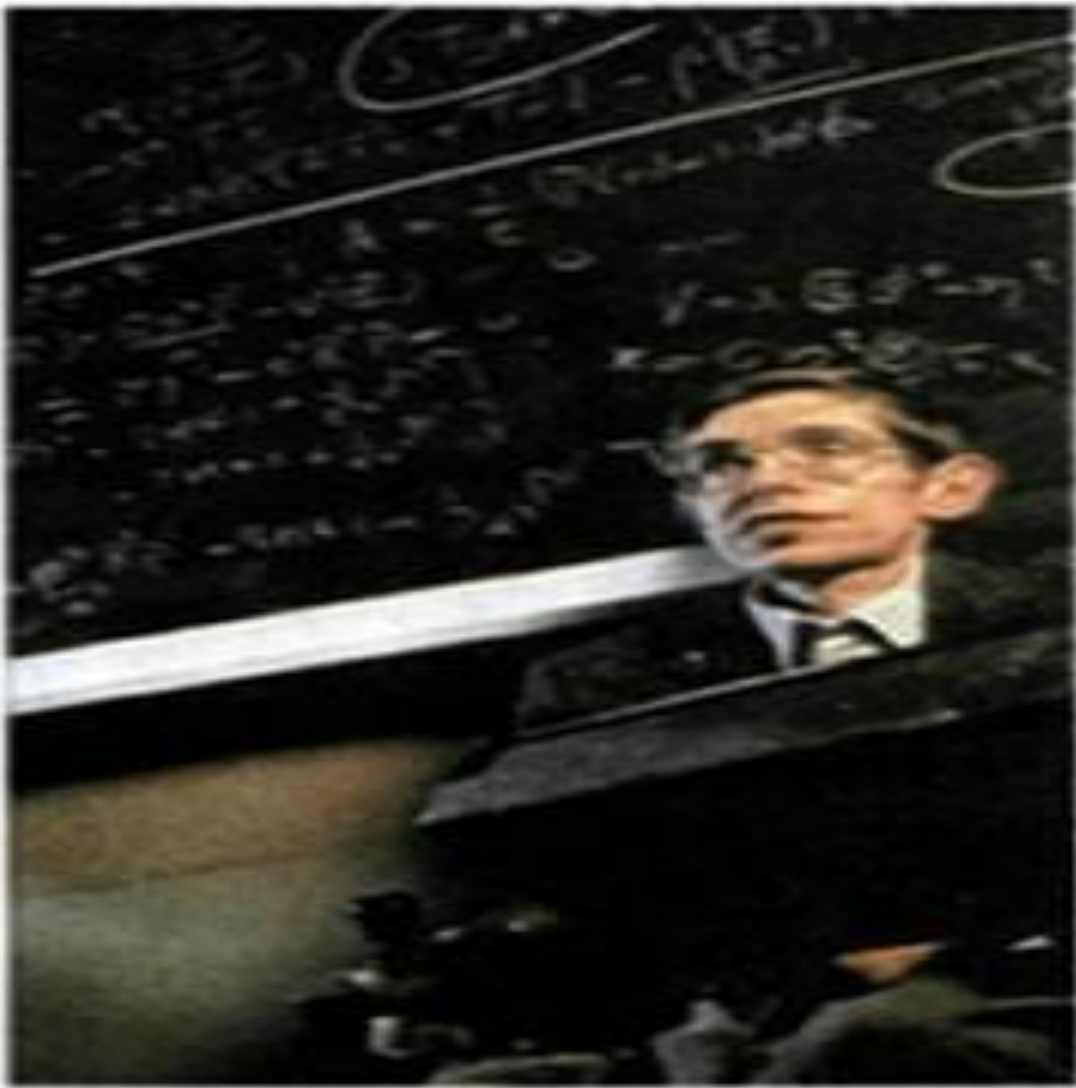
«Η περίπτωση του Στίβεν Χόκινγκ έχει ήδη καταγραφεί ως μοναδική στην επιστήμη, ίσως όμως και σε ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία. Ο Χόκινγκ γεννήθηκε το 1942 στην Οξφόρδη, τρεις ακριβώς αιώνες μετά τον θάνατο του Γαλιλαίου [...]. Στο τελευταίο έτος των σπουδών του κάποια αδεξιότητα στις κινήσεις του, που διαρκώς χειροτέρευε, οδήγησε σε μια δραματική διαπίστωση: έπασχε από μια σπάνια,

αλλά ανίατη ασθένεια των μυών, και το τέλος του δεν ήταν μακριά. Είχε ήδη γίνει δεκτός στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ για να εκπονήσει τη διδακτορική του διατριβή σε θέματα κοσμολογίας [...]. Τα νέα της υγείας του οδήγησαν αρχικά τον Χόκινγκ σε ψυχική παραίτηση, που τη διαδέχθηκε όμως η αφοσίωση του στην επιστημονική έρευνα και η δίψα για ζωή [...]. Παρ' όλο που η εξέλιξη της ασθένειάς του επιβραδύνθηκε αναπάντεχα -ίσως επειδή, όπως στα μεγάλα αστέρια, μια εσωτερική δύναμη αντιδρούσε- η προϊούσα παράλυση των άκρων καθήλωσε τον Χόκινγκ με τον καιρό στην αναπηρική καρέκλα. Μεγάλη ήταν και η δυσκολία του στην ομιλία [...]. Γρήγορα κατέλαβε την έδρα των Μαθηματικών στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ, την οποία

τέσσερις αιώνες πριν είχε σφραγίσει με τη μεγαλοφυΐα του ο Ισαάκ Νεύτων. Ο Χόκινγκ ασχολήθηκε αρχικά με τη γενική θεωρία της σχετικότητας και μελέτησε τη μαθηματική ανωμαλία που ταυτίζεται με τη Μεγάλη Έκρηξη. Γρήγορα όμως εστίασε το ενδιαφέρον του στις μαύρες οπές (τρύπες) και στα πολύ-πλοκα μαθηματικά τους προβλήματα. Τα τελευταία χρόνια η έρευνά του περιστρέφεται γύρω από τις προσπάθειες συνενώσεως των δύο μεγάλων θεωριών της φυσικής -της κβαντομηχανικής και της σχετικότητας- σε ένα ενιαίο σχήμα, σε μια Θεωρία των Πάντων. Η εντυπωσιακή πορεία του Χόκινγκ στις δύσκολες ατραπούς της επιστήμης φθάνει εντούτοις στα όρια του απίστευτου, επειδή συνοδεύθηκε από ένα ακόμη χτύπημα της μοίρας: μια

σοβαρή πνευμονία, που είχε ως συνέ-πεια την ολική απώλεια της φωνής του. Η επικοινωνία του με τον κό-σμο περιορίζεται έκτοτε σε κάποιες κινήσεις των δακτύλων, που επιλέγουν λέξεις σε ένα ειδικά κατασκευασμένο υπολογιστή, προσαρμο-σμένο στο αναπηρικό του καρο-τσάκι. Με αργό ρυθμό, οι λέξεις μετατρέπονται σε τεχνητή, μεταλλική φωνή».

Γιώργος Γραμματικάκης, Η αυτοβιογραφία του φωτός. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 25η έκδ., Ηράκλειο 2006, σ. 399-400.

Ο Στίβεν Χόκινγκ (Stephen Hawking, γενν. το 1942), καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ στην έδρα του Νεύτωνα, θεωρείται από πολλούς ο μεγαλύτερος θεωρητικός φυσικός μετά τον Αϊνστάιν. Παρά τη σοβαρότατη αναπηρία του, που τον έχει καθηλώσει μόνιμα σε αναπηρικό καρότσι και τον έχει αναγκάσει να επικοινωνεί μόνο

μέσω ενός ειδικού ηλεκτρονικού υπολογιστή, έχει καταφέρει να κάνει γνωστές στο ευρύτερο κοινό τις έρευνές του για την κατανόηση και την ερμηνεία του Σύμπαντος.

Γεώργιος Παπανικολάου, ο ερευνητής-πρότυπο

«Η ηθική προσωπικότητα του Γεωργίου Παπανικολάου (1883- 1962), η ακόρεστη δίψα του για μάθηση και ο δημιουργικός παλμός του για έναν καλύτερο κόσμο δεν επηρεάστηκαν από τη ρευστότητα της εποχής του και από την αβεβαιότητα για τη μελλοντική πορεία του ανθρώπου. Εξάλλου, ο βαθύτατος ανθρωπισμός του και η σταθερή προσήλωσή του στις ηθικές παρακαταθήκες της ζωής, σε συνδυασμό με τον αυτοσεβασμό, την αυταπάρ-

νηση, την αυτοπειθαρχία και τους σχεδόν απάνθρωπους ρυθμούς της ερευνητικής του δραστηριότητας στον Νέο Κόσμο, απηχούν φιλοσοφικές απόψεις, εκφράζουν κοινωνικές αντιλήψεις και ενσαρκώνουν επιστημονικές αναζητήσεις ενός ανθρώπου ηθικού και αδογματίστου [...]. Ο Γεώργιος Παπανικολάου (Dr Pap) ανήκει στους πρωτόπóρους μαχητές της εποχής του και στους αθόρυβους πρωταγωνιστές του παναθρώπινου αγώνα εναντίον του καρκίνου. Ο θεμελιωτής του κλάδου της αποφολιδωτικής κυταρολογίας διαφύλαξε την ελληνική του ταυτότητα, δεν αποξενώθηκε από την πατρίδα και δημιούργησε ένα σχεδόν μοναδικό για την εποχή του ερευνητικό πρότυπο σε παγκόσμια κλίμακα». Σπύρος Μαρκέτος- Δημήτριος Λάππας, «Γ. Παπα-

**νικολάου, ερευνητής- πρότυπο»,
εφημερίδα Η Καθημερινή, φύλλο
9ης Απριλίου 2006.**

**Ο Γεώργιος Παπανικολάου (1883-
1962), κορυφαίος Έλληνας γιατρός
και ερευνητής, θεμελιωτής του
κλάδου της αποφολιδωτικής κυτταρο-
λογίας, δημιούργησε το διάσημο προ-
ληπτικό τεστ (Pap test) που χρησιμο-
ποιείται παγκοσμίως για τη διάγνωση
του καρκίνου της μήτρας, σώζοντας
τη ζωή εκατομμυρίων γυναικών.**

Ο τεχνολογικός πολιτισμός έκανε πιο ευτυχισμένο τον άνθρωπο;

«Κατά τη διάρκεια των τελευταίων γενεών η ανθρωπότητα έχει πετύχει μια εκπληκτική πρόοδο στις φυσικές επιστήμες και στην τεχνική εφαρμογή τους και έχει καθιερώσει τον έλεγχο της πάνω στη φύση με τρόπο που δεν είχε φανταστεί στο παρελθόν [...].

Οι άνθρωποι είναι υπερήφανοι γι' αυτά τα επιτεύγματα κι έχουν κάθε δικαίωμα να είναι. Όμως, φαίνεται να έχουν παρατηρήσει ότι αυτή η νεοαποκτηθείσα εξουσία στον χώρο και στον χρόνο, η καθυπόταξη της φύσης, η οποία είναι η εκπλήρωση ενός πόθου που απαριθμεί ζωή χιλιάδων χρόνων, δεν έχει αυξήσει τη συνολική ποσότητα τερπνής ικανοποίησης που ενδεχομέ-

νως προσδοκούν από τη ζωή και δεν τους έχει κάνει να νιώθουν πιο ευτυχισμένοι. Από την αναγνώριση αυτού του γεγονότος θα έπρεπε να είμαστε ικανοποιημένοι, με το συμπέρασμα ότι η εξουσία πάνω στη φύση δεν είναι μοναδική προϋπόθεση της ανθρώπινης ευτυχίας, ακριβώς όπως δεν είναι ο μοναδικός στόχος της επίμονης πολιτιστικής προσπάθειας. Δεν πρέπει να συνάγουμε από αυτό ότι η τεχνική πρόοδος δεν είναι χωρίς αξία για την οικονομία της ευτυχίας μας».

S. Freud, «Civilization and its Discontents», The Hogarth Press, London 1963, σ. 24-25, στο Stuart Hall, Bram Gieben, Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός, μτφρ. Θ. Τσακίρης, Β. Τσακίρης, Σαββάλας, 2η έκδ., Αθήνα 2003, σ. 401.

Ο Αλεξάντερ Φλέμινγκ (Alexander Fleming, 1881-1955, Νόμπελ Φυσιολογίας και Ιατρικής) ανακάλυψε τυχαία το 1928 ότι ένα είδος μύκητα απελευθερώνει μια ένωση (που ονόμασε πενικιλίνη) η οποία εμποδίζει την ανάπτυξη μιας σειράς βακτηρίων, όπως οι σταφυλόκοκκοι, οι στρεπτόκοκκοι και οι πνευμονόκοκκοι. Το αντιβιοτικό αυτό αποδείχθηκε πολύ σύντομα σωτήριο για την ανθρωπότητα.

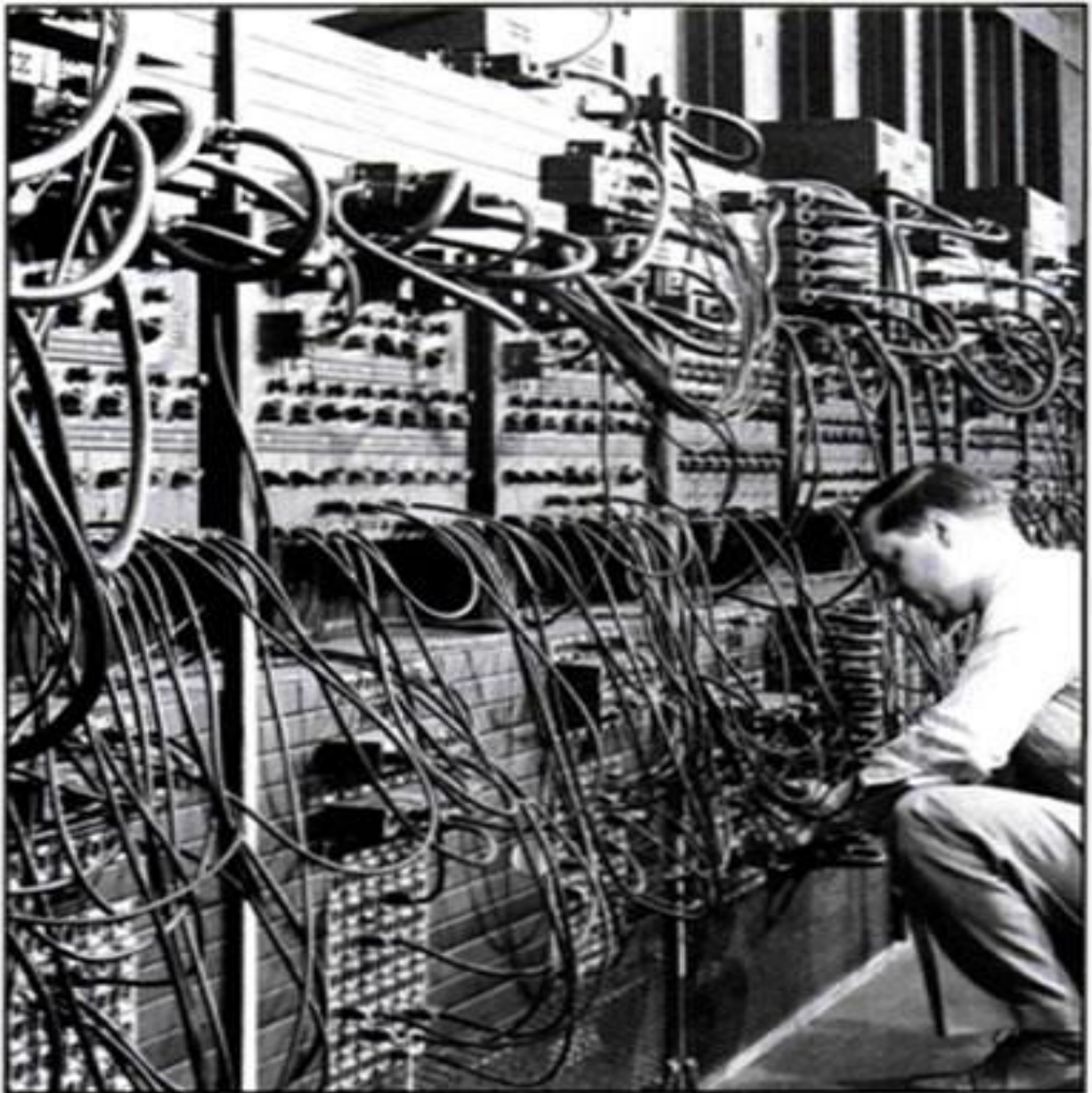
Οι εξελίξεις στη χημεία, τη βιολογία, τη βιοχημεία και την ιατρική οδήγησαν σε ένα πλήθος νέων γνώσεων για τις συνθετικές ύλες, τα τρόφιμα, τα ένζυμα, τους ιούς, τις βιταμίνες, τις ορμόνες, τα εμβόλια, τα αντιβιοτικά κ.ά., αλλά και σε πολλές νέες θεραπείες, χειρουργικές επεμβάσεις και διαγνωστικές εξετάσεις, που ανακούφισαν σημαντικά τον άνθρωπο και βελτίωσαν το επίπεδο της ζωής του.

Στον τομέα της γενετικής οι επιστημονικές έρευνες κατέληξαν στη δομή, στην αποκρυπτογράφηση του κώδικα του DNA και στη χαρτογράφηση του ανθρώπινου γονιδιώματος, ενώ η τεχνολογική ανάπτυξη στον χώρο της ηλεκτρονικής οδήγησε σταδιακά στην κατασκευή των ηλεκτρονικών υπολογιστών και τη δημιουργία του Παγκόσμιου Ιστού

Διαδικτύου (1991), δίνοντας τη δυνατότητα σε εκατομμύρια ανθρώπους να επικοινωνούν και να έχουν πρόσβαση σε απίστευτο όγκο πληροφοριών. Παράλληλα, σημαντικότερες υπήρξαν οι εξελίξεις και σε άλλα επιστημονικά πεδία, όπως στο πεδίο της ψυχολογίας και της ψυχανάλυσης, της κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της γλωσσολογίας κτλ.

Το 1953 ο Τζέιμς Ουότσον (James Watson, γενν. το 1928) και ο Φράνσις Κρικ (Francis Crick, 1916-2004) υποστήριζαν ότι η δομή του DNA (δεσοξυριβονουκλεϊκό οξύ) έχει τη διάταξη διπλής έλικας και είναι δυνατόν να αντιγραφεί χωρίς να αλλοιωθεί. Τιμήθηκαν με το Νόμπελ Φυσιολογίας και Ιατρικής (1962).

Ο ENIAC (Electronic Numerical Integrator and Computer), ο πρώτος γενικής χρήσης ηλεκτρονικός υπολογιστής, κατασκευάστηκε το 1946 από τους Εκερτ και Μότσλι (J.P. Eckert, J.W. Mauchly). Γιγαντιαίων διαστάσεων, βάρους 30 τόνων, με τεράστια

κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας, εκτελούσε 5.000 προσθέσεις ή 500 πολλαπλασιασμούς το δευτερόλεπτο. Είχαν προηγηθεί και άλλες πολύ σημαντικές ανάλογες προσπάθειες, όπως π.χ. ο υπολογιστής ABC των Ατανάσοφ και Μπέρι (1941) και κυρίως ο «Κολοσσός» (1943) για τις ανάγκες του βρετανικού στρατού στη διάρκεια του πολέμου. Σημαντική επίσης ήταν η συνεισφορά των πρωτοπόρων της επιστήμης των υπολογιστών Άλαν Μάθι-σον Τιούρινγκ, Τζον φον Νόιμαν κ.ά.. Με τη συνέχιση των ερευνών και την εξέλιξη του τρανζίστορ (1947) και των μικροτσίπ, έγινε δυνατή η κατασκευή των προσωπικών υπολογιστών (PC) στη δεκαετία του 1970 και η διάδοσή τους σε όλο τον κόσμο με ταχύτερους ρυθμούς.

Στοχασμός. Η πορεία της φιλοσοφικής σκέψης. Η φιλοσοφική έρευνα ασχολήθηκε με ένα πλήθος προβλημάτων που αναφέρονταν στη ζωή, τη γνώση και την ύπαρξη του ανθρώπου, τη μεθοδολογία της επιστήμης, τη γλώσσα, την επικοινωνία, τους μηχανισμούς κοινωνικής επιρροής κ.ά. Σύμφωνα με τον Μπερξόν, ο άνθρωπος, εκτός από τη διάνοιά του, που τον κρατά έξω από τα πράγματα, διαθέτει το ένστικτο και την ενόραση, που τον βοηθούν να μπει μέσα στα πράγματα, να γνωρίσει απευθείας την ουσία της ζωής. Η φαινομενολογία του Χούσερλ, από την άλλη πλευρά, επιχειρεί μια νέα θεμελίωση της φιλοσοφίας, προτείνοντας μια φιλοσοφική μέθοδο χωρίς προϋποθέσεις, η οποία θα εστιάζει μόνο σε ό,τι δίνεται απευθείας στη συνεί-

δηση του ανθρώπου, δηλαδή στο φαινόμενο και την περιγραφή του. Τη μέθοδο αυτή υιοθέτησαν και φιλόσοφοι όπως ο Χάιντεγκερ και ο Σαρτρ, οι οποίοι μελέτησαν το πρόβλημα της ανθρώπινης ύπαρξης διατυπώνοντας τη θεωρία του υπαρξισμού, που επηρέασε σημαντικά τη φιλοσοφική σκέψη, αλλά και τη λογοτεχνική δημιουργία. Πολύ σημαντική ήταν επίσης η επίδραση που άσκησε η αναλυτική φιλοσοφία και ιδίως ο Βίτγκενσταϊν, ο οποίος έθεσε το πρόβλημα της κακής χρήσης και της παρανόησης της γλώσσας, που προκαλεί παρερμηνείες και σύγχυση στη φιλοσοφία. Παράλληλα με την αναλυτική φιλοσοφία, αναπτύχθηκε και ο Κύκλος της Βιέννης, τα μέλη του οποίου επιδίωκαν τη διαμόρφωση ενός ενιαίου προγράμματος που θα

διαφύλαττε το κύρος όλων των επιστημών. Σε τροχιά κοινωνικού προβληματισμού κινήθηκε η Σχολή της Φρανκφούρτης, η οποία στράφηκε στα προβλήματα της καταναλωτικής κοινωνίας και των μηχανισμών αλλοτρίωσης του σύγχρονου ανθρώπου. Το ίδιο και η θεωρία του δομισμού (ή στρουκτουραλισμού), που υποστήριζε ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από διάφορες δομές, σταθερά δηλαδή συστήματα σχέσεων μεταξύ των μελών της κοινωνίας, βρίσκοντας μεγάλη απήχηση στις κοινωνικές επιστήμες, την ανθρωπολογία, τη γλωσσολογία και τη λογοτεχνική θεωρία. Μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικού προβληματισμού κινείται και το ρεύμα του μεταμοντερνισμού (ή μετανεωτερικότητας), υποστη-

ρίζοντας ότι στη σύγχρονη μεταβαλλόμενη κοινωνία δεν είναι δυνατή η εύρεση της μίας αλήθειας, δεδομένου ότι υπάρχουν πολλές «αλήθειες» και πολλοί τρόποι προσέγγισης και ανάλυσης τους.

Ο Ζαν-Πολ Σαρτρ (Jean-Paul Sartre, 1905-1980, Νόμπελ Λογοτεχνίας 1964). Φιλόσοφος και θεατρικός συγγραφέας, από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του υπαρξισμού, άσκη-

σε μαζί με τη Σιμόν ντε Μποβουάρ (Simone de Beauvoir, 1908-1986) σημαντική επίδραση τόσο στη φιλοσοφική σκέψη, όσο και στην πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα της μεταπολεμικής περιόδου.

Μάρτιν Χάιντεγκερ (Martin Heidegger, 1889-1976). Γερμανός φιλόσοφος, από τους κορυφαίους του 20ού αιώνα,

επηρέασε τη φιλοσοφική σκέψη, ιδίως τη θεωρία του υπαρξισμού.

Η ανθρώπινη ελευθερία και η ύπαρξη του Θεού

«Συνεχώς αντιλαμβανόμαστε πως ο Θεός δεν είναι αντικείμενο της γνώσης, δεν αποδεικνύεται υποχρεωτικά. Ούτε είναι αντικείμενο των εμπειριών των αισθήσεων μας. Είναι αόρατος. Δεν τον βλέπει κανείς, αλλά μόνο τον πιστεύει. Από πού όμως προέρχεται αυτή η πίστη; Η πηγή της δεν βρίσκεται στα όρια της εγκόσμιας εμπειρίας, αλλά στην ελευθερία του ανθρώπου. Ο άνθρωπος που πραγματικά συνειδητοποιεί την ελευθερία του απόκτά συγχρόνως και τη βεβαιότητα του Θεού. Ελευθερία και Θεός είναι αχώριστα. Γιατί; Είμαι βέβαιος για τούτο: δεν υπάρχω αφ' εαυτού μου

ως ελεύθερο ον, αλλά είμαι δοσμένος στον εαυτό μου ως δώρο. Διότι μπορώ να μην είμαι ο εαυτός μου και δεν μπορώ να εκβιάσω τον εαυτό μου να είναι ελεύθερος. Όταν είμαι ο αυθεντικός εαυτός μου, είμαι βέβαιος πως δεν είμαι έτσι μέσω του ίδιου του εαυτού μου. Η ύψιστη ελευθερία γνωρίζεται στην απελευθέρωση από τον κόσμο, και τούτη η ελευθερία είναι ο βαθύτατος δεσμός με την υπέρβαση».

Καρλ Γιάσπερς, Εισαγωγή στη Φιλοσοφία, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Χρ. Μαλεβίτσης, Δωδώνη, Αθήνα 1968, σ. 131.

Η ελευθερία ως καθήκον

«Γιατί δίνουμε εμείς οι διαφωτιστές τόσο μεγάλη σημασία στην απλότητα της γλωσσικής έκφρασης; Επειδή ο αληθινός διαφωτιστής, ο

αληθινός ορθολογιστής δε θέλει ποτέ να καταπείσει. Ναι, δε θέλει ούτε καν να πείσει. Έχει πάντοτε συνείδηση ότι μπορεί να απατάται. Προπάντων όμως σέβεται την αυτεξουσιότητα, την πνευματική ανεξαρτησία του άλλου τόσο, ώστε να μη θέλει να τον πείσει για σημαντικά ζητήματα. Θέλει μάλλον να προκαλέσει αντίλογο και, το καλύτερο από όλα, έλλογη και πειθαρχημένη κριτική. Δε θέλει να πείσει παρά να ταρακουνήσει, να προκαλέσει ελεύθερη διαμόρφωση απόψεων. Η ελεύθερη διαμόρφωση απόψεων του είναι πολύτιμη: πολύτιμη όχι μόνο επειδή όλοι μαζί μπορούμε να πλησιάζουμε εγγύτερα την αλήθεια, παρά επίσης επειδή σέβεται την ελεύθερη διαμόρφωση απόψεων καθεαυτήν. Τη σέβεται ακόμη και τότε, όταν θεωρεί τις υπό

διαμόρφωση απόψεις ριζικά λανθασμένες».

Καρλ Πόπερ, «Η ζωή είναι επίλυση προβλημάτων», στο Καρλ Πόπερ, Όλοι οι άνθρωποι είναι φιλόσοφοι, μτφρ. Μ. Παπανικολάου, Μελάρι, Αθήνα 2002, σ. 263

**Τι συμβαίνει με τον ελεύθερο χρόνο του σύγχρονου ανθρώπου;
«Τα φαινόμενα της βιασύνης, της νευρικότητας, της άστατης ζωής, που έχουν παρατηρηθεί από την εποχή της ανάπτυξης των μεγάλων πόλεων, εξαπλώνονται τώρα το ίδιο επιδημικά όπως άλλοτε η πανούκλα και η χολέρα. Εμφανίζονται μάλιστα δυνάμεις στο προσκήνιο τις οποίες δε θα μπορούσαν ούτε να φαντασθούν οι βιαστικοί διαβά-**

τες του 19ου αιώνα. Όλοι πρέπει διαρκώς να σχεδιάζουν κάτι. Ο ελεύθερος χρόνος απαιτεί την εξαντλητική εκμετάλλευση του. Σχεδιάζεται, χρησιμοποιείται για τις αναλαμβανόμενες δραστηριότητες, παραγεμίζεται με επισκέψεις όλων των νοητών εκδηλώσεων ή απλώς με όσο το δυνατόν ταχύτερες μετακινήσεις. Η σκιά όλων αυτών πέφτει πάνω στην πνευματική εργασία. Αυτή γίνεται με βεβαρημένη συνείδηση, λες και ο απαιτούμενος χρόνος έχει κλαπεί από κάποιες επείγουσες, μολονότι απλώς φανταστικές απασχολήσεις. Για να δικαιολογηθεί απέναντι στον εαυτό της, προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά του πυρετώδους, της υψηλής πίεσης, της μονάδας παραγωγής που λειτουργεί υπό ανεπάρκεια χρόνου, και αυτό εμποδίζει κάθε

περισυλλογή, άρα αυτή την ίδια. Φαίνεται συχνά σαν οι διανοούμενοι να κράτησαν για την κυρίως παραγωγή τους ακριβώς μόνο τις ώρες που τους περισσεύουν από τις υποχρεώσεις, τις εξόδους, τα ραντεβού και τις αναπόφευκτες διασκεδάσεις. Αποκρουστικό, μολαταύτα ως ένα βαθμό ορθολογικό, είναι το πρόσθετο γόητρο εκείνου που μπορεί να παρουσιάζεται σαν τόσο σπουδαίος άνθρωπος, ώστε να πρέπει να παρευρίσκεται παντού».

Τέοντορ Αντόρνο, *Minima moralia*, πρόλογος Δ. Μαρκής, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αλεξάνδρεια, 2η έκδ. Αθήνα 2000, σ. 226-27.

Διαφορά γλώσσας και λόγου

«Αλλά τι είναι γλώσσα; Για μας δε συγχέεται με τον λόγο δεν είναι παρά ένα καθορισμένο του μέρος, ουσιαστικό οπωσδήποτε. Είναι ένα κοινωνικό προϊόν των ικανοτήτων του λόγου και ταυτόχρονα ένα σύνολο αναγκαίων συμβάσεων, που έχει υιοθετήσει το κοινωνικό σώμα, για να επιτρέπουν στα άτομά του να ασκούν αυτή την ικανότητα [...]. Η γλώσσα [...] είναι ένα όλο καθ' αυτό και μια αρχή ταξινόμησης [...]. Σε αυτή την αρχή ταξινόμησης θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει ότι η άσκηση του λόγου στηρίζεται σε μια ικανότητα που κατέχουμε από τη φύση, ενώ η γλώσσα είναι κάτι αποκτημένο και συμβατικό [...]. Η γλώσσα είναι ένα σύστημα σημείων που εκφράζουν ιδέες και σαν τέτοια μπορεί να συγκριθεί με τη

γραφή, το αλφάβητο των κωφαλάλων, με τις συμβολικές τελετουργίες, με τις μορφές ευγένειας, με τα στρατιωτικά διακριτικά σήματα κ.λπ. κ.λπ. Η γλώσσα μόνο είναι το σπουδαιότερο από τα συστήματα αυτά. Μπορούμε λοιπόν να νοήσουμε μια επιστήμη που μελετά τη ζωή των σημείων μέσα στην κοινωνική ζωή- η επιστήμη αυτή θα αποτελούσε μέρος της Κοινωνικής Ψυχολογίας και κατά συνέπεια της Γενικής Ψυχολογίας• θα την ονομάσουμε Σημειολογία (γαλλ. *Semiotologie*, από την ελληνική λέξη σημείον). Η Σημειολογία θα μας πληροφορούσε από τι συνίστανται τα σημεία, ποιοι νόμοι τα διέπουν [...]. Η Γλωσσολογία δεν αποτελεί παρά ένα μέρος της γενικής αυτής επιστήμης και οι νόμοι που θα ανακαλύψει η Σημειολογία θα μπορούν

να εφαρμοστούν στη Γλωσσολογία».

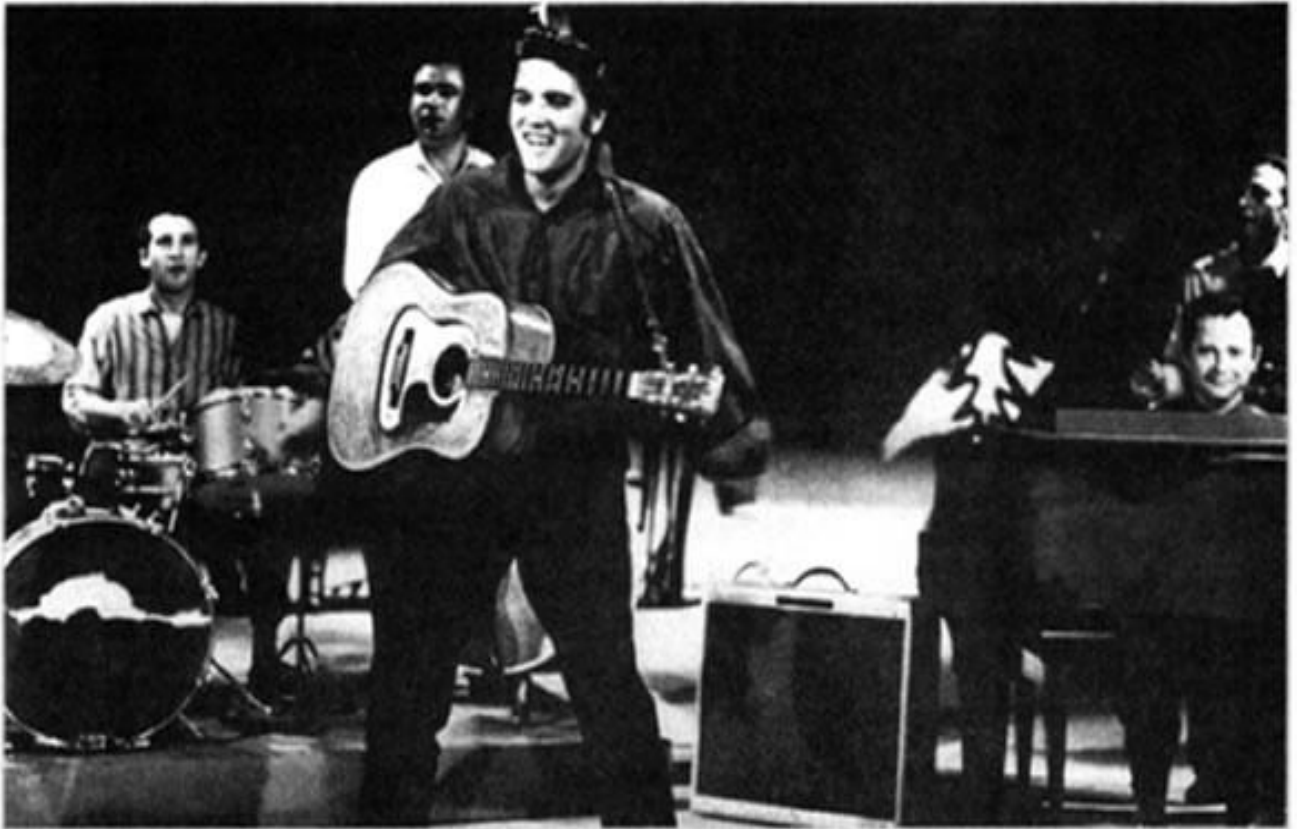
Φερντινάν ντε Σοσύρ (Ferdinand de Saussure), Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας, μτφρ. Φ. Αποστολόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα 1979, σ. 45-46.

Ο Λούντβιχ Βιτγκενστάϊν (Ludwig Wittgenstein, 1889-1951) ήταν ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της αναλυτικής φιλοσοφίας, ενός από τα κυριότερα φιλοσοφικά ρεύματα του 20ού αιώνα. Η αναλυτική φιλοσοφία είναι στην πραγματικότητα μία μέθοδος προσέγγισης των φιλοσοφικών προβλημάτων μέσω της ανάλυσης της γλώσσας.

Τα εξέχοντα μέλη της Σχολής της Φρανκφούρτης Χέρμπερτ Μαρκούζε (Herbert Marcuse, 1898-1979) Τέο-ντορ Αντόρνο (Theodor Adorno, 1903-1969) και Γιούργκεν Χάμπερμας (Jurgen Habermas, (γενν. το 1929) υπό την προστασία του Μαξ Χορκχάι-μερ (Max Horckheimer, 1895-1973) (σχέδιο Φ. Κρίγκελ).

Ο Έλβις Πρίσλεϋ (Elvis Presley, 1935-1977), «αστέρι» της μουσικής ροκ εν ρολ (rock and roll), με παγκόσμια απήχηση στη νεολαία της δεκαετίας του 1960, εξέφραζε το πνεύμα της μαζικής νεανικής κουλτούρας, που διοχέτευε τον δυναμισμό και την τάση της για αμφισβήτηση στην έντονα ρυθμική μουσική, καθώς και την αντιδραστική, και συχνά επιθετική, εμφάνιση και συμπεριφορά.

Δύο κορυφαίοι ποδοσφαιριστές, ο Βραζιλιάνος Πελέ (ψευδώνυμο του Έντσον Αράντες ντο Νασιμέντο, γενν. το 1940) της Σάντος και ο Γερμανός Φραντς Μπεκενμπαάουερ (γενν. το 1945) της Μπάγιερν Μονάχου, απέκτησαν παγκόσμια φήμη για τις επιδόσεις τους και φανατικούς θαυμαστές σε ολόκληρο τον κόσμο.

Συμμαχία πολιτισμών σε παγκόσμια κλίμακα

«Θεωρήσαμε την έννοια του παγκόσμιου πολιτισμού ως ένα είδος οριακής έννοιας ή ως συντομογραφικό τρόπο για να υποδηλώσουμε μια σύνθετη διαδικασία. Διότι [...] δεν υπάρχει, δεν μπορεί να υπάρξει ένας παγκόσμιος πολιτισμός με την απόλυτη έννοια που συχνά δίνουμε σε αυτόν τον όρο, εφόσον ο πολιτισμός τούτος συνεπάγεται τη συνύπαρξη πολιτισμών οι οποίοι παρουσιάζουν μεταξύ τους τη μέγιστη διαφορά και εφόσον συνίσταται ο ίδιος στη συνύπαρξη τούτη. Ο παγκόσμιος πολιτισμός δε θα μπορούσε να είναι άλλο πράγμα από τη συμμαχία πολιτισμών σε παγκόσμια κλίμακα, όπου ο καθένας διαφυλάσσει την πρωτοτυπία του».

Κλοντ Λεβί-Στρος, Φυλή και Ιστορία, μτφρ. Ε. Παπάζογλου, Γνώση, Αθήνα 1995, σ. 69-70.

Οι κίνδυνοι της μαζοποίησης

«Η φυσική επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων έχει δυσχερανθεί. Η βιασύνη και η σπουδή, οι οποίες επικρατούν στη ζωή μας, η αυξημένη κίνηση, η συνεργασία, η συγκατοίκηση με πολλούς άλλους σε δυσανάλογους και στενούς χώρους δε δημιουργούν οικειότητα, αλλά εντείνουν την αποξένωση. Οι συνθήκες της ζωής είναι εκείνες οι οποίες δεν επιτρέπουν να δει κανείς στον πλησίον του απλώς και μόνο τον άνθρωπο. Οι περιορισμοί που έχουν επιβληθεί στην εκδήλωση του φυσικού ανθρωπισμού είναι γενικοί, είναι καθημερινοί, και

έχουμε τόσο συνηθίσει στην κατά-
σταση αυτή, ώστε και αυτή την
απρόσωπη συμπεριφορά μας δεν
τη νιώθουμε καθόλου σαν κάτι το
αφύσικο [...]. Η συμπάθεια προς
τον πλησίον, προς τον συνάνθρω-
πο έχει χαθεί. Βρισκόμαστε δηλαδή
στο δρόμο που οδηγεί ασφαλώς
στην απανθρώπιση. Όπου εξαφα-
νίζεται η συνείδηση ότι κάθε άν-
θρωπος, όποιος κι αν είναι, μας
αφορά ως άνθρωπος, επέρχεται
αναπόφευκτα κλονισμός του πολι-
τισμού και της ηθικής. Έχει ήδη
διαμορφωθεί μια νοοτροπία στην
κοινωνία η οποία απομακρύνει το
άτομο από τον ανθρωπισμό. Η ευ-
γένεια των φυσικών συναισθημά-
των εξαφανίζεται. Η αδιαφορία και
η πλήρης απάθεια απέναντι σε ό-
σους δε γνωρίζουμε, δε θεωρείται
πλέον εκδήλωση σκληρότητας και

**εσωτερικής κενότητας, αλλά απαύ-
γασμα καλών τρόπων".**

**Άλμπερτ Σβάιτσερ, «Πολιτισμός και
ηθική», Μόναχο 1960, στο Ηλίας
Μαστρογιαννόπουλος, Η αγωνία
του σύγχρονου ανθρώπου. Υπεύ-
θυνες μαρτυρίες πάνω στην κρίση
του πολιτισμού, Αθ. Μαρτίνοσ, Αθή-
να 1976, σ. 99-100.**

**Η μαζική κουλτούρα και η δυναμι-
κή των μαζών. Η πλήρης επικρά-
τηση της αστικοποίησης και του
καταναλωτισμού επέβαλε σταδιακά
την ομοιομορφία και την τυποποί-
ηση στην κοινωνική ζωή και τη συ-
μπεριφορά των ανθρώπων, δια-
μορφώνοντας τη «μαζική κουλ-
τούρα», η οποία επιβλήθηκε γρή-
γορα στο σύνολο σχεδόν της κοι-
νωνίας μέσα από τα λαϊκά έντυπα,**

το ραδιόφωνο, τον κινηματογράφο και την τηλεόραση, τις μεγάλες αθλητικές και ομαδικές καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, τους πολυχώρους αναψυχής, τη μόδα και τη διαφήμιση. Παράλληλα -και σε άμεση συνάρτηση με το έντονο κίνημα αμφισβήτησης μεταξύ των νέων- διαμορφώθηκε η «νεανική κουλτούρα» (δεκαετίες 1960 και 1970), υιοθετώντας δικό της τρόπο αντισυμβατικής συμπεριφοράς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 8^{ου} ΤΟΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'. Πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα από την περίοδο του ρομαντισμού έως τις αρχές του 21ου αιώνα.....	8
1. Η κίνηση των ιδεών. Επιστήμη, στοχασμός, και τέχνη του 19ου αιώνα.....	11
2. Ο πολιτισμός του 20ού αιώνα.....	95